

Den nye melkebonden

Hanne Eldby

Rapport 3 - 2010

Landbrukets
Utredningskontor

Den nye melkebonden

Hanne Eldby

ISSN 0803 - 0324
Rapport 3 - 2010

Landbrukets **Utredningskontor**

Schweigaardsgt. 34C
Pb 9347 Grønland
N-0135 OSLO
Tlf: 22 05 47 00
Fax: 22 17 23 11
E-post: lu@landsam.com
<http://www.utredningskontoret.no>

Forord

I denne rapporten presenteres resultatene fra en spørreundersøkelse blant melkeprodusenter som har overtatt gårdsbruk de siste fem årene. Produsentene skulle ikke være eldre enn 40 år på tidspunktet de tok over. Undersøkelsen er gjennomført som en del av prosjektet "Nye bønder" som er gjennomført på Landbrukets Utredningskontor i 2009, og finansiert med forskningsmidler over jordbruksavtalen.

Melkeproduksjonen er bærebjelken i distriktslandbruket i Norge. Det er samtidig kanskje både den mest arbeids- og kapitalkrevende produksjonen. Produksjonen er regulert av kvoter for å unngå overproduksjon. Like fullt er det usikkerhet knyttet til melkeprodusentenes evne til å forsyne markedet med melk i årene som kommer. Det har i den senere tiden vært mye debatt rundt den reelle nedleggingstakten i landbruket. Senest 1. desember i år uttaler landbruksdirektøren i Troms, Arve Kleiven, til Nordlys at det er 2000 færre melkekuer i fylket:

Produksjonsmiljøene forvitrer, det går ut over melketilførselen til produksjonsanlegg, arbeidsplasser forsvinner og at verdiskapningen går ned.

Rekruttering av nye melkeprodusenter er dermed av stor interesse både for varemottaker, næringen, forbrukere og for myndigheter. Hvilke tanker melkeprodusentene har om fremtiden som bonde er derfor spørsmål som vi søker å belyse i denne undersøkelsen. Samtidig er det viktig å få innblikk i yngre melkeprodusenters behov for investeringsmidler og kunnskap om egen produksjon, og det er også viktig å se mulighetene som landbruket og melkeproduksjonen gir inntektsmessig i konkurranse med andre alternativer. Det er disse forholdene som belyses i denne rapporten.

Rapporten er skrevet på oppdrag av TINE. Vi takker for muligheten til å foreta et dypdykk i de nye melkeprodusentenes situasjon, og håper oppdragsgiver og andre lesere får verdifulle innspill til videre arbeid. Vi takker også de mange informantene som velvillig har pløyd seg gjennom spørreskjemaet. Også disse ser verdien av undersøkelser av denne typen, og oppfordringen fra en av disse var følgende:

Fint at dere utfører dette. Bare bruk materialet dere får inn godt, for å øke interessen til bonden for å fortsette driften.

Oslo, desember 2009.

Hanne Eldby

Adm. Dir.

Landbrukets Utredningskontor

Innhold

1	INNLEDNING	1
1.1	BAKGRUNNEN OG PROBLEMSTILLINGER FOR UNDERSØKELSEN.....	1
1.2	OM METODE	2
1.3	BAKGRUNNSINFORMASJON OM DE NYE MELKEPRODUSENTENE.....	3
2	PRODUKSJON OG ØKONOMI PÅ MELKEBRUKENE.....	5
2.1	MELKEPRODUKSJONEN	5
2.2	TILLEGGSNÆRINGER MED UTGANGSPUNKT I GÅRDENS RESSURSER.....	9
2.3	ARBEIDSBEHOVET PÅ GÅRDSBRUKENE	10
2.4	ARBEID VED SIDEN AV JOBBEN PÅ GÅRDEN	11
2.5	OM AVVIKLING	13
3	INVESTERINGER	16
3.1	TILSTANDEN PÅ BRUKET OG INVESTERINGSBEHOV	16
3.2	FINANSIERINGSMIDLER	18
3.3	HVA MED DE SOM IKKE INVESTERER?	20
3.4	HVA MENER PRODUSENTENE OM INVESTERINGER	21
4	KOMPETANSE.....	24
4.1	ETTERUTDANNING OG RÅDGIVNING	26
4.2	RÅDGIVNING	28
4.3	HOLDNINGER TIL KOMPETANSE.....	30
5	BLE LIVET SOM BONDE SOM FORVENTET?	33
6	HOLDNINGER TIL LANDBRUKSPOLITIKK	36
7	TINE OG PRODUSENTENE	39
8	OPPSUMMERING OG KONKLUSJONER.....	41

LITTERATUR

1 Innledning

I november – desember 2009 besvarte 472 melkeprodusenter en undersøkelse som ble sendt ut per e-post der de ble bedt om å svare på en rekke spørsmål omkring deres situasjon og planer for gårdsdriften.

1.1 Bakgrunnen og problemstillinger for undersøkelsen

Bakgrunnen for undersøkelsen er behovet som TINE som markedsregulator har for å ha best mulig informasjon om tilfanget av melk i fremtiden. Melkeproduksjonen er både en langsiktig og arbeidskrevende produksjon, med store behov for investeringer. Når en bonde velger å drive med melkeproduksjon, velger vedkommende både bosted for seg og sin familie og yrke for seg selv for mange år fremover. Næringen har vært preget av en relativt kraftig strukturrasjonalisering. Statistisk sentralbyrå melder at antallet jordbruksbedrifter med melkeproduksjon har gått ned med 48 prosent i perioden 1999 til 2009 (SSB 2009)

Usikkerheten i landbruket generelt, som en følge av både ustabile og høye priser på innsatsfaktorene i produksjonen, kombinert med et svakere importvern som begrenser mulighetene for å ta ut økt pris i markedet, kan medføre at mange er usikre på om de vil satse på en fremtid i næringen. Selv om man til nå har klart å opprettholde produksjonen samtidig som antallet melkeprodusenter har gått ned, er det usikkert om dette vil være situasjonen også fremover. To forhold er her avgjørende – klarer man å rekruttere nye generasjoner til å ta over melkebruk? Og det andre forholdet er – kommer de som tar over melkebruk til å fortsette å produsere melk?

Landbrukets Utredningskontor ga i 2009 ut undersøkelsen *Rekruttering til landbruket - Odelsbarns holdninger til overtakelse av gård* (Andgard et al. 2009). Målgruppen for studien var personer med best odell til gårdsbruk over hele landet. Rapporten ga grunn til bekymring for melkeproduksjonen. Mens 54 prosent av odelsbarna med best odell var positive til å overta gårdsbruk uavhengig av hvilke produksjonsretninger det var på gården, så var andelen 49 prosent for de som kom fra bruk med melkeproduksjon. Spesielt Nord-Norge hadde en lav andel som ville ta over, noe som tyder på at melk er i ferd med å svekkes som distriktsnæring. Hovedfokuset i undersøkelsen dreide seg om overtakelse. Respondentene var fra 15 år og oppover, og det er dermed vanskelig å vite noe om sikkerheten i svarene siden overtakelse er langt frem i tid for mange av respondentene.

I denne rapporten vil vi se nærmere på de nye melkeprodusentene. Det vil si de som har overtatt bruk med melkeproduksjon i løpet av de siste fem årene og som er under 40 år. De har blitt bedt om å besvare en rekke spørsmål knyttet til følgende områder:

- Dagens landbruksproduksjon og planer om fremtidig produksjon

- Tilleggsnæringer og arbeid utenfor gårdsdriften
- Investeringsbehov og tilgang til investeringsmidler
- Kompetansebehov og etterutdanning
- Respondentenes holdninger på livet som bonde og landbrukspolitiske spørsmål drøftes også avslutningsvis

1.2 Om metode

Undersøkelsen som denne rapporten er skrevet på bakgrunn av er en del av en større undersøkelse rettet mot gårdbrukere innenfor alle produksjonsretninger. Målgruppen for undersøkelsen var personer som har tatt over landbrukseiendom de siste fem årene, det vil si fra 2004 og frem til i dag og som samtidig mottar produksjonstilskudd. Overdragelse av landbrukseiendommer skjer ikke alltid i forbindelse med generasjonsskifte. Ofte tar eldre personer over etter ektefellen eller andre på grunn av dødsfall, sykdom, tilpasning til regelverk eller lignende. For å kunne si noe om hvilken utvikling vi kan forvente oss innenfor landbruket, fokuserer vi på de som nylig har gått inn i næringen, og som vil forme den i årene fremover. Derfor har vi valgt å sette et alderstak på respondentene, der vi avgrenser oss til personer som overtok gård i perioden 2005 – 2009 og som var 40 år eller yngre.

Med begrepet "landbrukseiendom" mener vi, i tråd med SSBs standardoperasjonalisering, eiendommer som benyttes eller kan benyttes til jord- og/eller skogbruk, og som har minst fem dekar jordbruksareal og/eller minst 25 dekar produktivt skogbruksareal. En av tre som overtar landbrukseiendom har andre formål enn landbruk (SSB 2009). For å fjerne disse fra utvalget inkluderte vi bare gårdbrukere som hadde mottatt produksjonstilskudd det siste året. Utvalget ble trukket av Produsentregisteret IS.

Dette ga et utvalg på 2352 respondenter, og det ble avgitt svar fra 1124. Dette gir en svarprosent på 47,8. Dette må regnes for å være et godt resultat. Invitasjonen ble sendt den 30. november 2009, det ble sendt ut påminninger to ganger, og undersøkelsen ble lukket for svar den 2. januar 2010. I denne undersøkelsen konsentrerer vi oss om kumelkprodusentene. Av de 1124 svarene vi fikk oppga 474 at de leverer melk, og det er dermed deres svar vi presenterer i denne rapporten.

I alle utvalgsundersøkelser vil det være en viss usikkerhet knyttet til om utvalget man har trukket representerer gruppen man ønsker å si noe om. Det vil si, om utvalget man har er representativt. Denne undersøkelsen er naturlig nok ikke noe unntak. Sammenlignes våre respondenter med SSBs data for tilsvarende grupper, finner vi en høy grad av samsvar for kjønn og geografi. Når det gjelder produksjonsretning er materialet ikke direkte sammenlignbart, men det er overveiende sannsynlig at det er en høyere andel blant melkeprodusentene som har svart enn deres andel utgjør i den totale populasjonen. Dette får imidlertid ingen betydning når vi ser på melkeprodusentene isolert sett. Hvordan de nye

melkeprodusentene er fordelt på landsdel sammenlignet med hele populasjonen fremgår av tabell 1-1 i neste delkapittel. Det er likevel viktig for leseren å være klar over at det kan være en tendens i spørreundersøkelser generelt at det er en overvekt av entusiaster. Det kan derfor være slik at våre respondenter er noe mer satsningsvillige enn produsenter generelt.

Gitt at utvalget er representativt, kan det likevel være knyttet statistisk usikkerhet til resultatene. For å bøte på denne usikkerheten er det gjennomført statistiske tester på alle analysene i rapporten. Dersom det ikke er funnet sammenhenger mellom de variablene som er undersøkt som tilfredsstillende kravet om et signifikansnivå på 0,95 prosent, det vil si at det er mer enn fem prosent sannsynlig at resultatene er et utslag av tilfeldigheter og ikke kan generaliseres, så presenteres ikke sammenhengene. Alle spørsmålene i denne undersøkelsen er undersøkt for å finne forskjeller mellom landsdelene. Der slike sammenhenger ikke er funnet presenteres svarene i en enkel figur uten bruk av bakgrunnsvariabel. Der signifikante forskjeller er funnet, presenteres resultatene i tabellform. Andre signifikante sammenhenger som er funnet presenteres med kommentarer i teksten.

1.3 Bakgrunnsinformasjon om de nye melkeprodusentene

Å være bonde har tradisjonelt vært et mannsdominert yrke. Til tross for bestrebelser både for å få kvinner og menn generelt i samfunnet til å velge utradisjonelt og for å øke andelen kvinner i landbruket, går utviklingen langsomt.

Vår undersøkelse viser at blant de som har tatt over melkebruk de siste fem årene, så er mannsdominansen fortsatt stor. Fire av fem av respondentene (82 prosent) er menn. Den store mannsdominansen er dermed svakt svekket blant de nye og yngre produsentene. Blant melkeprodusenter generelt er om lag hver tiende kvinne mot altså bortimot to av ti i vår undersøkelse. Det er i all hovedsak den som er registrert som gårdbruker som også har hovedansvaret for å drive gården (80 prosent). 14 prosent oppgir at de gjør det sammen med ektefelle/samboer, tre prosent oppgir at det er ektefelle/samboer som har hovedansvaret og like mange oppgir at det er andre enn eieren selv eller samboer/ektefelle som har hovedansvaret.

Måten gården er overdratt på er et nytt vitnesbyrd om at tradisjonene i landbruket veier tungt, hele 91 prosent av brukene er overdratt på odell eller åsete, mens ni prosent av brukene er omsatt fritt på markedet.

I undersøkelsen ble det satt en begrensning oppad i alder ved overtakelse på 40 år. Vår aldersbegrensning innebærer derfor at aldersfordelingen gjenspeiler vårt utvalg og ikke nye bønder generelt. I utvalget er 24 prosent 30 år eller yngre, 35 prosent er mellom 31 og 35 år, og 41 prosent er 36 år eller eldre.

De nye eierne av landbrukseiendom er atskillig bedre rustet enn forrige generasjon når det gjelder utdanning. Bare fire prosent oppgir at de har grunnskole som høyeste fullførte utdanning, mens 47 prosent oppgir yrkesfag på videregående skole og 16 prosent studieforbereidende eller allmennfag som det tidligere ble kalt. Hele 34 prosent har fullført utdanning på universitets- eller høyskolenivå. Valg av studier er også kjønnsdelt, kvinner velger i større grad studieforbereidende linjer på videregående skole og tar i større grad enn guttene høyere utdanning. Den høye andelen med yrkesfag blant melkeprodusentene gjenspeiler derfor at det blant respondentene er en klar overvekt av menn. Nesten fire av ti (39 prosent) av respondentene oppgir at de har landbruksfaglig utdanning enten på videregående eller høyere nivå.

Tabell 1-1 viser fordelingen av våre respondenter etter landsdel, sammenlignet med fordelingen av bruk med ku i 2009. Vi ser at våre respondenter er underrepresentert spesielt på Sør- og Vestlandet, mens de er overrepresentert i Midt-Norge. Det er vanskelig å si noe sikkert om dette betyr at det er færre som overtar gårdsbruk på Sør- og Vestlandet enn for eksempel i Midt-Norge, men det kan være noe av årsaken.

Tabell 1-1 Fordeling av respondentene etter landsdel (i prosent)

Landsdel	Alle produsenter i prosent*	Vårt utvalg i prosent	Vårt utvalg N
Nord-Norge (Nordland, Troms og Finnmark)	11	8	34
Midt-Norge (Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag og Møre og Romsdal)	27	36	148
Sør- og Vestlandet (Sogn og Fjordane, Hordaland, Rogaland, Aust-Agder, Vest-Agder, Telemark og Buskerud)	39	34	140
Østlandet (Oslo, Akershus, Vestfold, Østfold, Hedmark og Oppland)	24	22	88
Uoppgitt			62
Totalt		100	472

* SSB: Statistikkbanken, bruksenheter med ku.

Helt til slutt har vi lyst til å presentere hovedmotivasjonen for å ta over gårdsbruket. Mer enn tre av fire (77 prosent) av de nye melkeprodusentene oppgir at den viktigste årsaken var interesse for gårdsarbeid, mens 14 prosent oppgir at den viktigste grunnen var at de ønsket å bo på gården og 10 prosent ville sikre at gården ikke gikk ut av slekta.

2 Produksjon og økonomi på melkebrukene

I dette kapittelet vil vi beskrive de økonomiske aktivitetene som melkeprodusentene driver og hvilke planer de har framover for disse. Inntektene til produsentene stammer fra melkeproduksjon, annen landbruksproduksjon, eventuelle tilleggsnæringer og mange er også i lønnet arbeid ved siden av gårdsdriften.

Melkeproduksjonen står i en særstilling i landbruket, spesielt på grunn av at den er vanskeligere å kombinere med arbeid utenfor gården. Økonomien i melkeproduksjonen er dermed i større grad innrettet mot at det skal være mulig å leve av å være melkeprodusent på heltid enn for eksempelvis korn og sau, som har årstidsbestemte arbeidstopper. Dermed er melkeproduksjonen også den viktigste produksjonsretningen for de fleste melkeprodusentene, selv om mer en to tredjedeler av produsentene oppgir at de har flere produksjoner på gårdene sine. Bare 13 prosent av melkeprodusentene oppgir at de har en annen landbruksproduksjon som har større økonomisk betydning for dem enn melk.

De vanligste andre landbruksproduksjonene på melkebrukene er i størrelsesorden skog/tømmer, sau og korn, som oppgis av henholdsvis 36, 22 og 18 prosent av respondentene. Hvilke produksjoner som er aktuelle varierer mellom landsdelene. På Sør- og Vestlandet driver hele 40 prosent av melkeprodusentene i kombinasjon med sau, mens mer enn halvparten av melkeprodusentene på Østlandet (55 prosent) driver i kombinasjon med skog og 33 prosent med korn. Det er i Nord-Norge melkebrukene i minst grad drives i kombinasjon med andre landbruksproduksjoner.

2.1 Melkeproduksjonen

Størrelsen på melkekvote til de nye produsentene fremgår av tabell 2.1. Vi har her valgt å presentere de ”personlige” kvotene, og ikke eventuell samdrifts samlede kvote. Vi ser av tabellen at det er spesielt på Sør- og Vestlandet at mange (44 prosent) oppgir å ha kvoter på under 100 000 liter. De laveste andelene med små kvoter finner vi i Nord-Norge, tett fulgt av Midt-Norge. Mens de to nordligste landsdelene har flest produsenter i midtsjiktet, altså med mellom 100 og 149 000 liter, så er det størst spredning på kvotestørrelsen på Østlandet.

Sammenligner vi de nye produsentene med alle melkeprodusenter finner vi at de nye i gjennomsnitt har større kvoter enn de øvrige. Dobbelt så mange, 28 prosent av alle leverandørene¹ til Tine, befinner seg i gruppen med kvoter på under 75 000 liter, mens bare

¹ Her vises fordelingen av alle Tines leverandører, hvilket innebærer at noen flere av disse er samdrifter i motsetning til våre tall som viser eierne av kvotene. Kilde: Tine. I tillegg inkluderer våre tall også leverandører til Q-meieriene, som i gjennomsnitt er noe større enn Tine.

sju prosent, eller halvparten så mange som blant våre respondenter, er i gruppen med 200 000 liter eller mer. Det er dermed klart at de nye produsentene er vesentlig større enn gjennomsnittet for alle produsentene, selv om vi må være klar over at det er en tendens i retning av at de mest aktive produsentene i større grad svarer på spørreundersøkelser om produksjon.

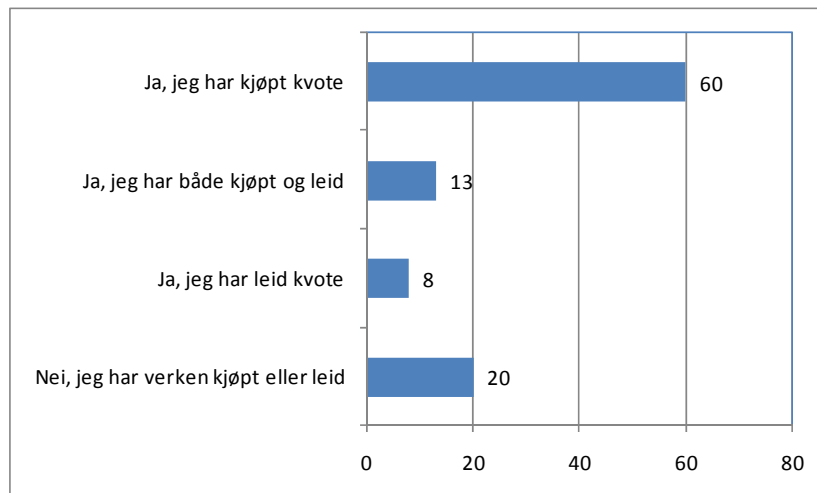
Tabell 2-1 Hvor stor er kvoten på bruket ditt? Dersom du driver i samdrift, ta likevel bare med din egen kvote. (I prosent)

Kvotestørrelse*	Nord-Norge	Midt-Norge	Sør- og Vestlandet	Østlandet	Totalt
Under 75 tusen liter	12	5	23	15	14
75 – 99 tusen liter	12	24	21	19	21
100 – 149 tusen liter	41	45	25	23	33
150 – 199 tusen liter	21	15	16	23	18
200 tusen liter eller mer	15	10	15	21	14
Totalt	101	99	100	101	100
(N.)	(34)	(148)	(140)	(88)	(410)

* Stjernen indikerer at det er signifikante sammenhenger mellom kvotestørrelse og landsdel.

At de nye produsentene har større kvoter enn gjennomsnittet er et resultat av at hele 80 prosent oppgir at de har kjøpt og/eller leid kvote etter at de tok over bruket. Det er her ingen signifikante forskjeller mellom landsdelene i dette spørsmålet.

Figur 2-1 Har du kjøpt eller leid kvote etter at du tok over bruket? (I prosent)

Selv om de aller fleste allerede har økt sine kvoter, så vil nær tre fjerdedeler (72 prosent) av respondentene gjerne øke sine kvoter ytterligere. Bare hver tiende ”nye” melkeprodusent har verken utvidet kvoten sin eller planlegger å gjøre dette.

For å kunne øke melkeproduksjonen er produsentene avhengig av areal, og dermed er det også en klar sammenheng mellom størrelsen på arealene som brukene disponerer og

størrelsen på melkekvote. Blant de som har under 100 dekar jordbruksareal, har hele 60 prosent av brukene kvoter på mindre enn 75 000 liter, mens blant de med 500 dekar eller mer, så har over halvparten kvoter på 200 000 liter eller mer.

Det er en signifikant sammenheng mellom landsdel og størrelsen på arealet produsentene disponerer. På Østlandet har hver tredje produsent tilgang til 500 dekar eller mer. Det er også her man i størst grad kombinerer melk med korn, så mye av arealene kan ikke direkte knyttes til melkeproduksjonen. Sør- og Vestlandet skiller seg ut i motsatt retning. Nær fire av ti av disse produsentene disponerer under 200 dekar dyrket mark.

Tabell 2-2 Jordbruksareal i drift – eid og leid (I prosent)

*	Nord-Norge	Midt-Norge	Sør- og Vestlandet	Østlandet	Totalt
Under 200 dekar	12	24	38	18	27
200 – 299 dekar	38	28	27	24	28
300 – 499 dekar	24	35	18	25	26
500 dekar eller mer	27	12	17	33	19
Totalt	101	99	100	100	100
(N.)	(34)	(148)	(139)	(88)	(409)

I tråd med at det store flertallet har kjøpt eller leid kvoter, er også produksjonsomfanget på brukene økt i løpet av tiden etter at de nye brukerne tok over gårdene. Bare 14 prosent av respondentene svarer at dette ikke har skjedd. Det er her ingen signifikante sammenhenger med landsdel.

De aller fleste melkeprodusentene, 61 prosent, oppgir at de vil øke produksjonen også i løpet av den neste femårsperioden. Det er her færre på Sør- og Vestlandet, 53 prosent, som oppgir det samme. Det er få, bare 5 prosent, som oppgir at de vil avvikle, og fire prosent oppgir at de vil redusere omfanget. Her er det ikke sikkert at produsentene tenker på melkeproduksjonen. Det kan dreie seg om reduksjon i en tilleggsnæring.

Tabell 2-3 Hvordan tror du produksjonsomfanget på gården vil utvikle seg i løpet av de neste fem årene? (I prosent)

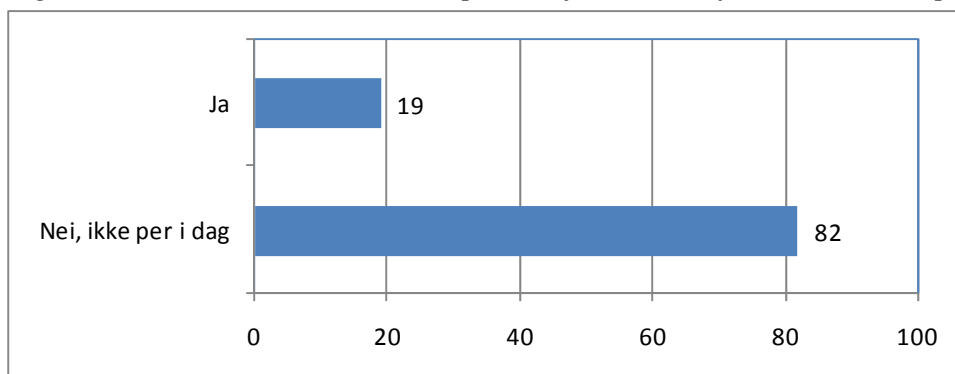
*	Nord-Norge	Midt-Norge	Sør- og Vestlandet	Østlandet	Totalt
Økes	79	61	53	66	61
I hovedsak som i dag	15	28	37	31	31
Reduseres	0	3	7	2	4
Avvikles	6	9	3	1	5
Totalt	100	101	100	100	101
(N.)	(34)	(145)	(139)	(88)	(406)

Samdrifter

Etableringen av samdrifter har vært gjenstand for mye diskusjon. På den ene siden innebærer muligheten for å drive i samdrift med andre at de samlede investeringene ved behov for nye driftsbygninger kan reduseres, og det gir en mulighet for å etablere arbeidsfelleskap der den enkelte har mulighet til å ta ut mer ferie og fritid enn ved å drive for seg selv. På den andre siden kan etableringen av samdrifter skjule den faktiske strukturrasjonaliseringen som foregår.

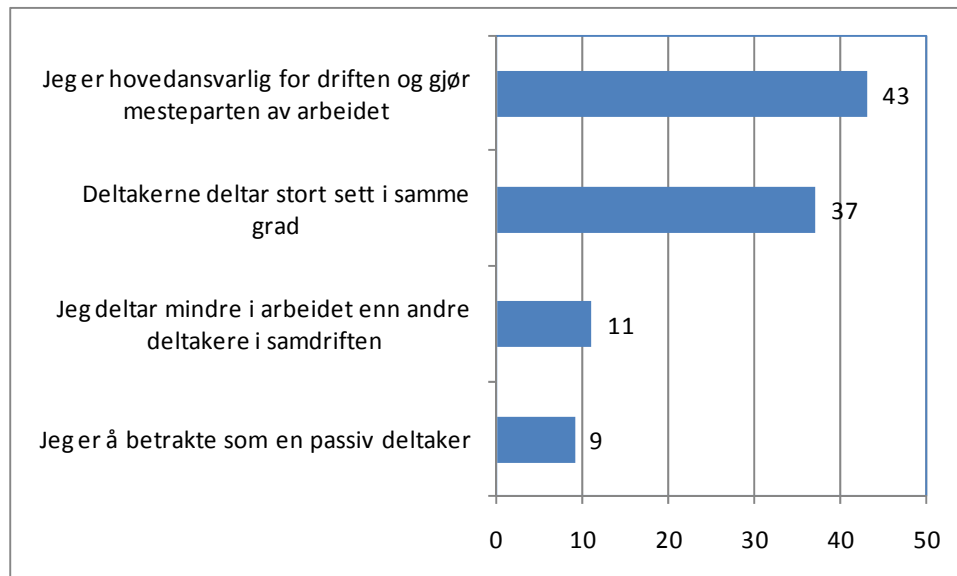
I vårt materiale oppgir 19 prosent at de driver i samdrift med andre produsenter. Det er ikke signifikante forskjeller mellom landsdelene, men kan se ut som det er en høyere andel på Østlandet enn i de øvrige landsdelene som velger denne løsningen. De fleste av produsentene har allerede funnet sin produksjonsform. Men det er fortsatt en del som kan tenkes å gå inn i samdrift. Av de som ikke driver i samdrift allerede, oppgir fire prosent at de har tenkt å gjøre det, mens 14 prosent svarer at de ikke er sikre.

Figur 2-2 Driver du med melkeproduksjon i samdrift med andre? (I prosent)

De fleste som er med i samdrift oppgir at det enten er de selv som er hovedansvarlig for driften og arbeidet i samdriften (43 prosent), eller at deltakerne stort sett deltar i samme grad (37 prosent). 11 prosent svarer at de deltar mindre i arbeidet enn andre deltakere i samdriften og ni prosent oppgir at de er å betrakte som passive deltakere.

Figur 2-3 Hvordan er arbeidsfordelingen i samdriften du er med i? (I prosent)

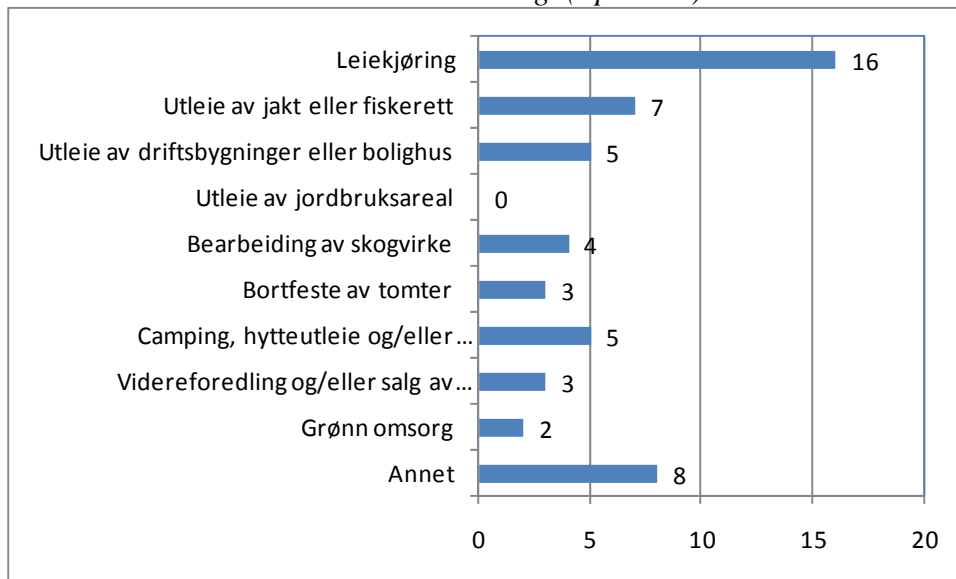

2.2 Tilleggsnæringer med utgangspunkt i gårdens ressurser

Det har vært satset på å styrke landbruket gjennom å utvikle tilleggsnæringer. Blant annet verdiskapingsprogrammet for mat og bygdeutviklingsmidlene har vært tiltenkt en rolle for å styrke økonomien og skape arbeidsplasser på gårdsbrukene. Vi har derfor også stilt spørsmål til de nye produsentene om de driver med tilleggsnæringer med utgangspunkt i ressursene på gården.

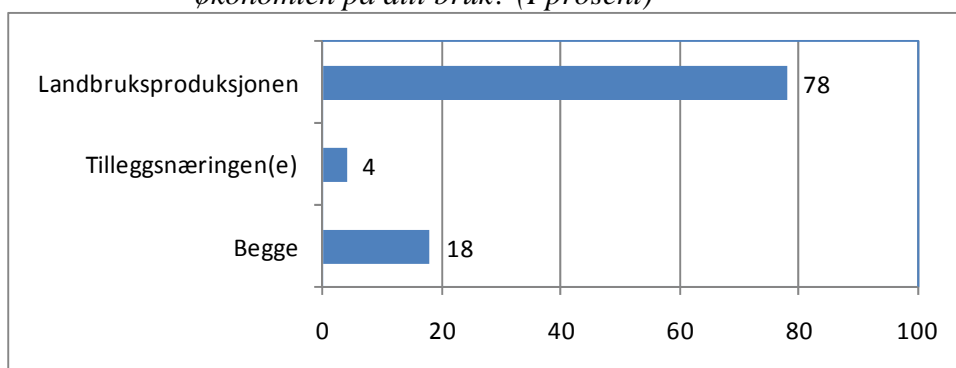
En ikke ubetydelig andel av respondentene (28 prosent) svarer bekreftende på dette spørsmålet, og ytterligere sju prosent svarer at de har planer om å utvikle slike næringer. Det er her ikke signifikante forskjeller mellom landsdelene. Figur 2-4 under viser at det er leiekjøring som oppgis av flest (16 prosent), mens utleie av jakt eller fiskeretter er nest viktigst med sju prosent. Åtte prosent oppgir "annet", og blant svarene til disse er noen som kunne vært gruppert sammen med de oppgitte alternativene, for eksempel anleggsgartner, ridesentre, gårdsbarnehage og gården som klasserom. Dette ville ikke endret vesentlig på andelene slik de fremkommer i tabellen. Det er også oppgitt landbruksproduksjoner som kasjmirgeit og økologisk gulrotproduksjon.

Figur 2-4 Hvilken næringsvirksomhet er det som drives med utgangspunkt i brukets ressurser? Flere svar mulig. (I prosent)

I figur 2-5 under er det vist hvilken betydning tilleggsnæringene har for økonomien på brukene som har tilleggsnæring. Bare fire prosent oppgir at tilleggsnæringen betyr mer for økonomien enn landbruksproduksjonen, mens 18 prosent oppgir at de er av omtrent like stor betydning. På nær åtte av ti av melkebrukene som har tilleggsproduksjon, er det likevel landbruksproduksjonen som betyr mest. Når vi så vet at det er godt under en tredjedel av produsentene som har tilleggsproduksjon (28 prosent), så viser jo dette klart at tilleggsproduksjoner ikke har stor betydning for det store flertallet av melkebruk.

Figur 2-5 Er det landbruksproduksjonen eller tilleggsnæringene som betyr mest for økonomien på ditt bruk? (I prosent)

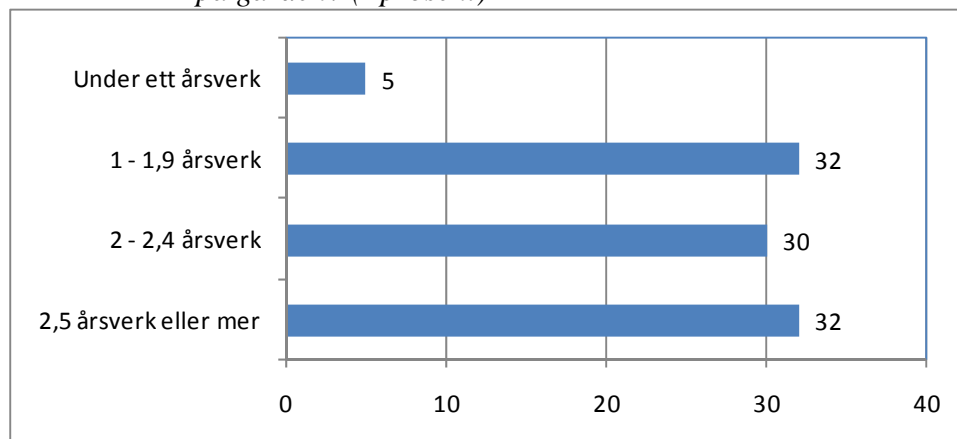

2.3 Arbeidsbehovet på gårdsbrukene

Med melk, i samdrift med andre landbruksproduksjoner, og av og til også tilleggsproduksjoner, så blir det fort mye arbeid på et gårdsbruk. Figur 2-6 viser at bortimot to

av tre av respondentene, eventuelt sammen med andre i husstanden, bruker to årsverk eller mer på arbeidet på gården.

Figur 2-6 Hvor mange årsverk utgjør arbeidet du og eventuelt andre i husstanden utfører på gården? (I prosent)

Omtrent 22 prosent av utvalget benytter i tillegg ett årsverk eller mer fast eller tilfeldig hjelp. Det er spesielt der familien selv utfører mye arbeid på bruket, at det også brukes mest innleid hjelp.

2.4 Arbeid ved siden av jobben på gården

De fleste melkebrukene har få andre bein å stå på dersom økonomien i melkeproduksjonen svikter. Som vi har sett så langt i rapporten, er det en del som har andre landbruksproduksjoner enn melk, men melk er den viktigste for nesten alle. Tilleggsnæringer med utgangspunkt i gårdens ressurser oppgis av 28 prosent, men for de fleste av disse er landbruksproduksjonen langt viktigere enn tilleggsnæringene.

Det er da også langt flere som oppgir at de har arbeid utenfor gården enn det er som oppgir tilleggsnæringer. 17 prosent av melkeprodusentene oppgir at de jobber heltid, og 30 prosent oppgir at de jobber deltid. Det er bare så vidt over halvparten (53 prosent) som oppgir at de ikke har arbeid utenfor gårdsdriften. I en tilsvarende undersøkelse som ble gjennomført i 1998 blant nye bønder oppga 58 prosent av melkeprodusentene at de ikke jobbet utenfor bruket, 19 prosent oppga at de jobbet heltid og 23 prosent at de jobbet deltid (Tviberg og Haanes 1999). Dette betyr at melkeproduksjonen er forholdsvis stabil. Det kan likevel se ut som om en noe høyere andel av de nye produsentene har arbeid utenfor bruket i dag enn for ti år siden, og det er deltidsarbeidet som har økt noe.

Nord-Norge skiller seg ut ved at bare én av fem av respondentene oppgir at de har arbeid utenfor gården, mens Sør- og Vestlandet skiller seg ut i motsatt retning ved at hele tre av fem har enten heltids- eller deltidsarbeid utenom gårdsdriften.

Tabell 2-4 *Har du arbeid utenfor gården i dag? (I prosent)*

*	Nord-Norge	Midt-Norge	Sør- og Vestlandet	Østlandet	Totalt
Ja, heltid	3	14	23	16	17
Ja, deltid	18	27	36	31	30
Nei	79	59	41	53	53
Totalt	100	100	100	100	100
N.	34	146	140	88	408

Avstanden mellom stedet gården ligger og nærmeste sted hvor det er mulig å finne relevant arbeid, vil kunne være styrende for valgene til den enkelte. Det er i Nord-Norge de lengste avstandene oppgis, men forskjellen i arbeidsavstand er ikke sterk nok til å kunne forklare den lave andelen i nord som jobber ved siden av gårdsdriften. De aller fleste bor uansett i rimelig nærhet til steder hvor det er mulig å finne relevant arbeid. Bare fem prosent av de nye produsentene oppgir en reisetid på mer enn én time, og 19 prosent oppgir mellom en halv og én time.

Vi har også spurt de nye produsentene om hvor høy andel av inntekten deres som stammer fra gårdsdriften og hvor mye som kommer fra arbeid utenom gårdsdriften. Svarene reflekterer i høy grad hvor mange som oppgir at de jobber utenom gårdsdriften. Nær tre av ti (28 prosent) oppgir at under halvparten av egne inntekter kommer fra gårdsdriften, mens 60 prosent oppgir at 75 prosent eller mer kommer fra gårdsdriften. Flertallet av de nye melkeprodusentene er derfor i all hovedsak fortsatt sterkt avhengig av inntektene fra gårdsarbeidet.

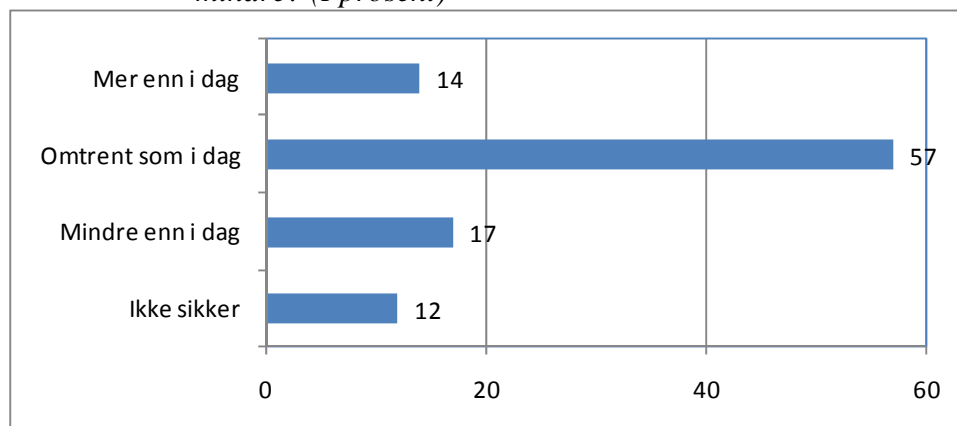
I tråd med andelene som jobber utenfor gårdsbrukene, er avhengigheten av inntektene fra melkeproduksjonen absolutt høyest i Nord-Norge og lavest på Sør- og Vestlandet.

Tabell 2-5 *Hvor stor andel av din egen inntekt kommer fra gårdsdriften? Med gårdsdriften mener vi både jordbruk og eventuelle tilleggsnæringer med utgangspunkt i jordsdriften (I prosent)*

*	Nord-Norge	Midt-Norge	Sør- og Vestlandet	Østlandet	Totalt
Mindre enn 25 prosent	6	14	19	15	15
24 – 49 prosent	0	14	13	14	13
50 – 74 prosent	12	7	23	7	13
75 prosent eller mer	82	66	45	64	60
Totalt	100	101	100	100	101
N.	34	148	139	87	408

Produsentene ser i hovedsak ut til å ville beholde fordelingen av arbeidskraften sin mellom gården og arbeidet utenfor på samme nivå som i dag også i årene som kommer. 57 prosent oppgir at de vil fortsette som i dag, 14 prosent vil øke arbeidet utenfor gården, mens 17 prosent vil jobbe mindre utenfor i løpet av de neste fem årene.

Figur 2-7 Sammenlignet med dagens situasjon, tror du at du i løpet av de neste fem årene kommer til å arbeide mer utenfor gården enn i dag, omtrent som i dag eller mindre? (I prosent)

Vi har også stilt spørsmål om i hvilken grad ektefelle eller samboer jobber utenfor gården. Nær halvparten av ektefellene jobber heltid (48 prosent), mens hver tredje (32 prosent) jobber deltid og 19 prosent svarer at ektefelle eller samboer ikke jobber utenfor gården. Det er her ingen signifikante forskjeller mellom landsdelene.

2.5 Om avvikling

Denne rapporten er skrevet på bakgrunn av en spørreundersøkelse blant et representativt utvalg av alle bønder. Det muliggjorde å stille spørsmål til de produsentene som har avviklet melkeproduksjonen i løpet av de siste fem årene, men som fortsatt mottar produksjonstilskudd til annen produksjon. Hensikten er her å få vite nærmere bakgrunn for at de selv eller tidligere eier valgte å slutte med melk.

Slår vi disse sammen med dagens melkeprodusenter, ser vi en avvikling i løpet av de siste fem årene på 16 prosent. Her oppgir seks prosent at tidligere eier avviklet melkeproduksjonen, mens ti prosent oppgir at de selv gjorde det. Dette er høyere enn avviklingstakten blant melkeprodusenter totalt, og viser med tydelighet at generasjonsskifte er en kritisk fase for om et melkebruk fortsetter som melkebruk. Det er ut fra våre tall umulig å se noen sammenheng mellom avviklingsgrad og landsdel.

Det ble stilt et åpent spørsmål til respondentene om hva som var årsaken til at produksjonen ble avviklet. Det er mange ulike grunner til å avvikle melk, fra helserelaterte årsaker, at det er vanskelig å kombinere melkeproduksjon med arbeid utenfor bruket eller som småbarnsforelder, og ikke minst at inntekten ikke svarer til arbeidet eller at nødvendige investeringer ikke vil bære seg.

Det ville fungert noen få år, til investeringene var uunngåelig.

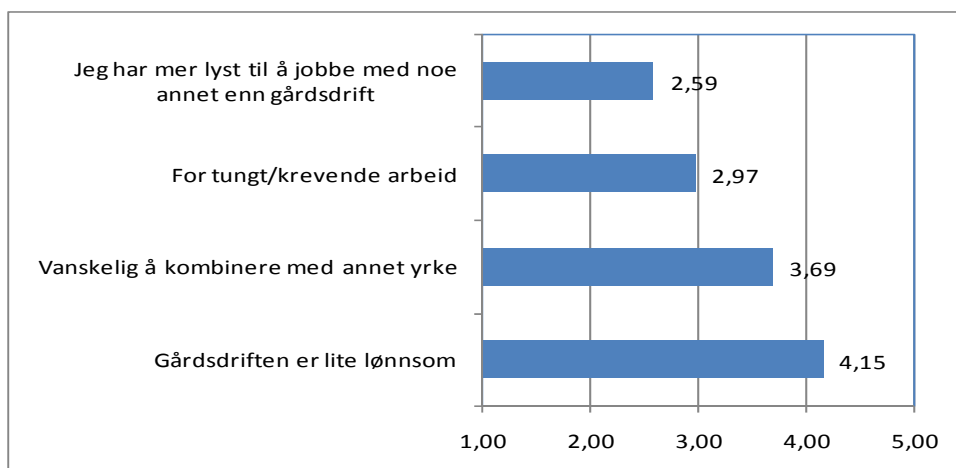
Samdriftene rundt meg taper penger så jeg er lykkelig over at jeg bare selger gresset i rundballer på åpent marked, samt leier ut kvoten. Har noen skotske høylandsfe og litt villsau til trøst.

Mange arbeidstimer, aldri fri, aldri ferie, for lite tid til barna, nedslitt driftsbygning, sliten maskinpark, (stort behov for nyinvesteringer og kjøp av kvote), liten kvote (98 tonn) og sist men ikke minst= LATTERLIG timelønn!

For å få et nærmere innblikk i hva som bidrar til at produsenter velger å avvikle produksjonen lot vi de produsentene som tror at de kommer til å redusere eller avvikle produksjonen i løpet av de neste fem årene, ta stilling til noen påstander. Som vi så i kapittel 2.1 oppgir fem prosent av de nye melkeprodusentene at de tror at de kommer til å avvikle, og fire prosent tror at de vil redusere produksjonen. Dette er bare omlag 40 personer i vårt utvalg.

Som vi ser av figur 2-8 under skårer "lite lønnsom gårdsdrift" desidert høyest som begrunnelse for avvikling/reduksjon av produksjonen. Det er også en del som er enig i at det er vanskelig å kombinere melkeproduksjon med et annet yrke. For tungt/krevende arbeid og at respondentene har mer lyst til å jobbe med noe annet enn gårdsdrift skårer under midt på treet. Med andre ord betyr de to siste årsaksforklaringene lite for beslutningen om nedlegging for de aller fleste.

Figur 2-8 Nå følger noen mulige begrunnelser for å redusere produksjonsomfanget, og vi ønsker å vite hvor stor betydning de enkelte forholdene har for dine planer om å redusere produksjonen. Svar på en skala fra 1 til 5 der 1 er svært liten betydning og 5 er svært stor betydning. (I prosent)

Dette kapittelet viser at fasen rundt generasjonsskifte genererer strukturendringer i melkeproduksjonen. Det er en fase der man enten velger å produsere mer, eller man velger å redusere/avvikle driften. For de som velger å redusere og avvikle, er økonomien i melkeholdet den viktigste årsaken, og presset for å øke inntektene er nok helt sikkert også en viktig motivasjon for de som velger å øke produksjonen. Andre landbruksproduksjoner og

tilleggsnæringer på gården er av moderat betydning for økonomien, og muligheten til å ta lønnsarbeid ved siden av melkeproduksjonen er begrenset og har i liten grad økt i løpet av de siste ti årene.

3 Investeringer

Investeringer er både en nødvendighet og en byrde for melkeprodusentene. I forrige kapittel så vi at en av respondentene som planla avvikling uttalte følgende:

Det ville fungert noen få år, til investeringene var uunngåelige.

I sitatene fra avviklerne av melkeproduksjon i forrige kapittel kunne man se at de henviste til nedslitte driftsbygninger. Skulle de fortsette med melk måtte de også gjøre noe med driftsapparatet. Uten driftsbygninger som holder en standard som ikke bryter med lov og regelverk eller som ikke tilfredsstillør størrelsen på produksjonen, så er det ingen vei utenom investeringer. Dermed er investeringer nært knyttet opp mot interessen og muligheten til å bli værende i næringen, og hvilke volum som kan produseres på det enkelte bruk.

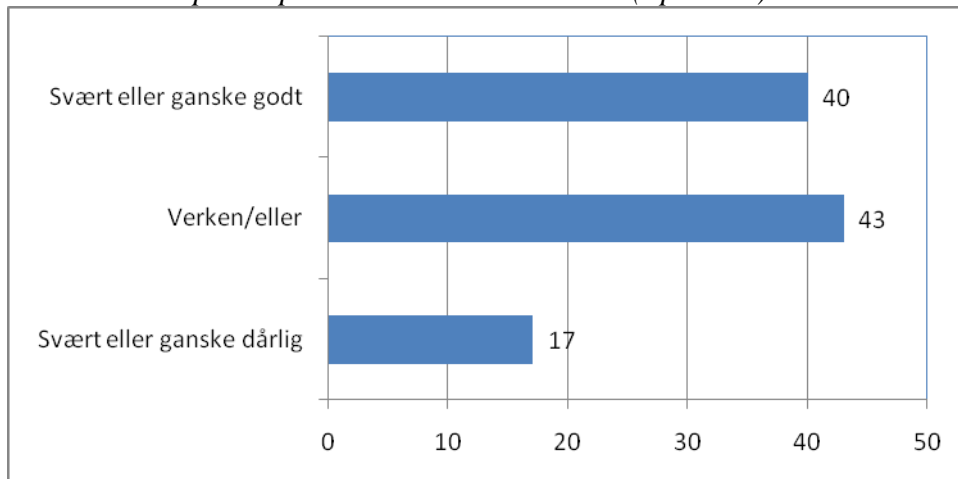
I dette kapittelet vil vi presentere svarene fra respondentene på om de har eller planlegger investeringer, hvordan de finansierer investeringene og hvilke holdninger de har rundt eksempelvis gjeldsbyrden på bruket.

3.1 Tilstanden på bruket og investeringsbehov

Vanlig slitasje på bygninger og maskiner må også utbedres etter hvert. De fleste overtar gården etter sine foreldre eller annen slekt, og hvordan disse har ivaretatt produksjonsapparatet sier noe om startstedet til de nye produsentene.

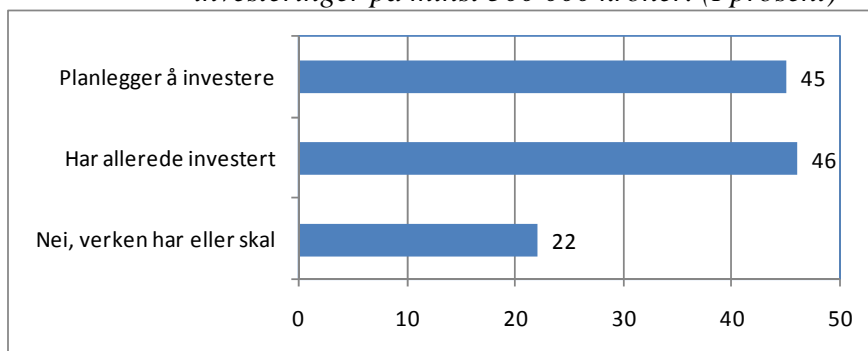
Vi har derfor stilt spørsmål om hvordan respondentene vil karakterisere driftsapparatet på tidspunktet som de overtok gården. Bare 17 prosent oppgir at driftsapparatet var i en svært dårlig eller ganske dårlig forfatning. 43 prosent oppgir at det verken var spesielt godt eller dårlig, og 40 prosent oppgir at det var enten ganske godt eller svært godt. Dette betyr at mange overtar bruk der tidligere eier har gjort utbedringer underveis.

Figur 3-1 Hvordan vil du karakterisere standarden på produksjonsapparat og bygninger på tidspunktet du overtok bruket? (I prosent)

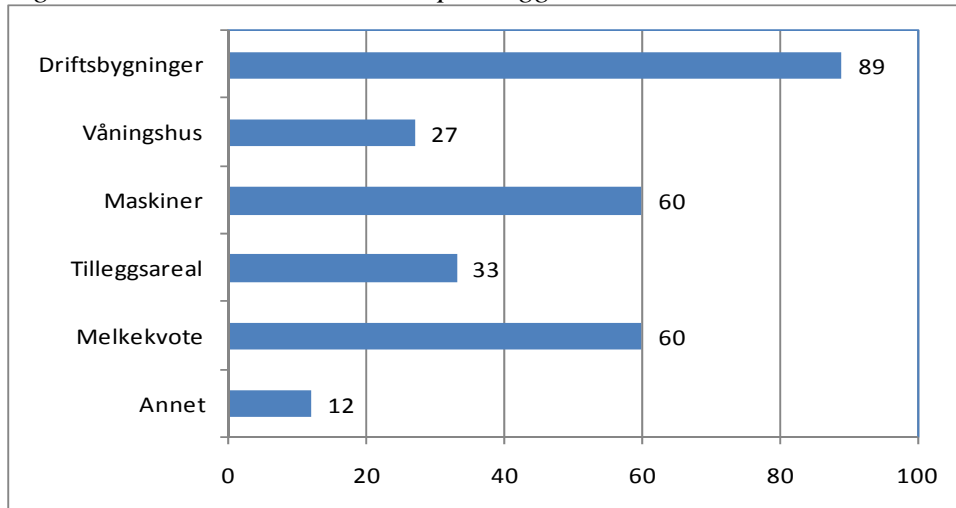
Likevel har svært mange vært nødt til å investere i løpet av de første årene etter at de tok over. Nær halvparten (46 prosent) oppgir at de har investert eller utbedret for minst 500 000 kroner etter at de tok over bruket. Nesten like mange (45 prosent) oppgir at de har planer om å gjennomføre investeringer i samme størrelsesorden i løpet av de neste fem årene. 22 prosent oppgir at de verken har eller planlegger å investere. Andelene her går ikke opp i 100, og dette er fordi noen av de som oppgir at de allerede har investert for minst en halv million også planlegger å investere for tilsvarende beløp de neste fem årene.

Figur 3-2 Har du allerede, eller planlegger du i løpet av de neste fem årene, å gjennomføre større investeringer eller vedlikeholdsarbeid? Vi tenker her på investeringer på minst 500 000 kroner. (I prosent)

Det er først og fremst driftsbygningene som krever investeringer. Ni av ti av melkeprodusentene som har eller skal investere minst en halv million oppgir disse. Videre følger maskiner og melkekvoter som oppgis av 60 prosent hver, tilleggsareal av 33 prosent, og våningshuset oppgis av 27 prosent av respondentene.

Figur 3-3 Hva har du – eller planlegger du å investere i? Flere svar mulig. (I prosent)

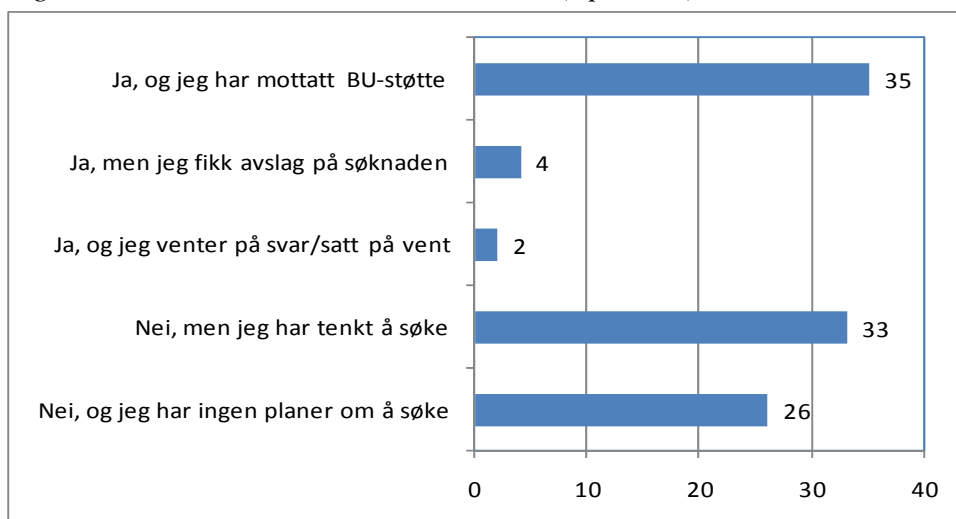

3.2 Finansieringsmidler

Et viktig virkemiddel i landbrukspolitikken for å muliggjøre investeringer i landbruket er bygdeutviklingsmidlene. Det meste av støtten gis i form av tilskudd og rentestøtte til tradisjonell produksjon eller til nye næringer. Men det gis også ulike former for tilskudd og støtte i forbindelse med generasjonsskifte.

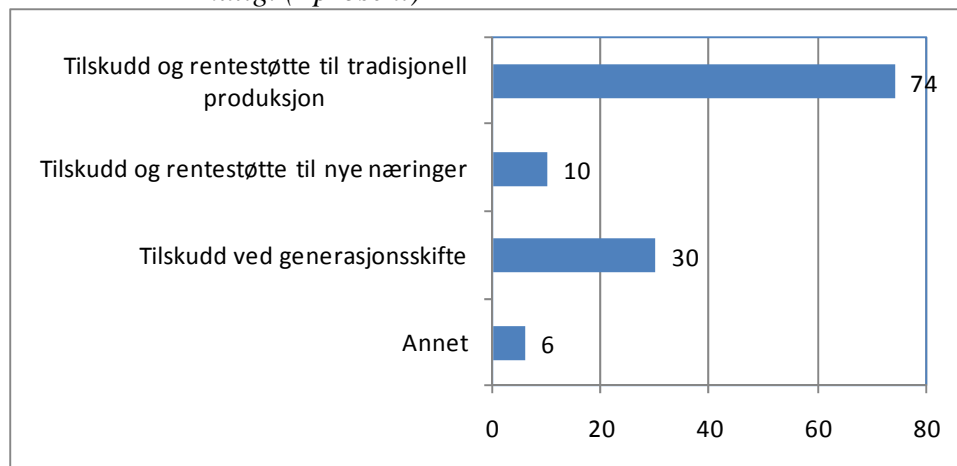
På spørsmål om de nye melkeprodusentene har benyttet seg av disse ordningene, oppgir 35 prosent at de både har søkt og mottatt BU-støtte, og 33 prosent oppgir at de har tenkt å søke. Bare fire prosent oppgir at de fikk avslag på søknaden, mens to prosent er satt på vent, det vil si at saksbehandlere er positivt innstilt til å gi støtte, men at det har ikke vært tilgjengelige midler. Omtrent hver fjerde melkeprodusent oppgir at de verken har søkt eller har planer om å gjøre det.

Figur 3-4 Har du søkt om BU-midler? (I prosent)

De ordningene som har vært benyttet eller som det planlegges å søke om er i hovedsak tilskudd og rentestøtte til tradisjonell produksjon. I underkant av hver tredje melkeprodusent har mottatt tilskudd ved generasjonsskifte. Bare ti prosent oppgir støtte til nye næringer, og seks prosent oppgir andre tilskuddsordninger.

Figur 3-5 Hvilke BU-midler har du søkt om eller planlegger du å søke om? Flere svar mulig. (I prosent)

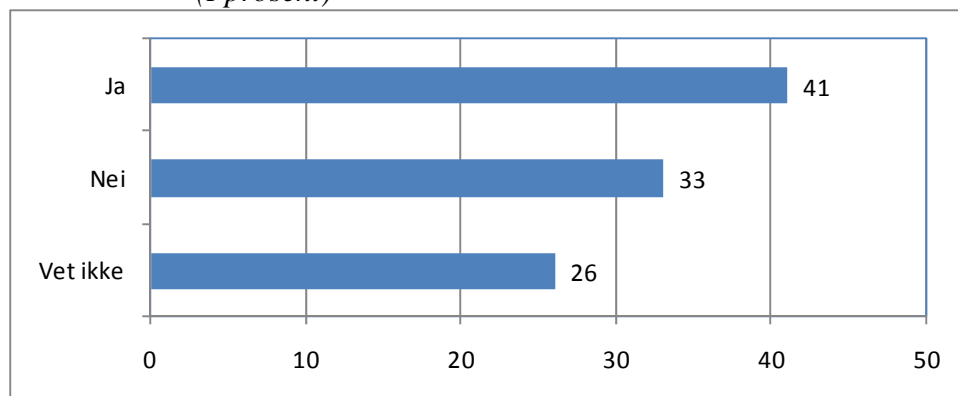
Som vi ser er det svært mange som søker BU-midler. Det bevilges likevel maksimalbeløp, og restbeløpet må det derfor søkes om i vanlige banker på vanlige vilkår. Lønnsomheten er ikke høy i mange prosjekter, og den avhenger i høy grad av at det legges inn en betydelig grad av egeninnsats i form av arbeid. De fleste banker mangler kompetanse til å vurdere økonomien i landbruksprosjekter, og en aksept av lønnsomheten i prosjektet fra Innovasjon Norge kan derfor være viktig for vurderingen som banken gjør når den skal yte tilleggs lån. Mange av prosjektene ville sannsynligvis blitt avslått dersom de skulle vurderes på lik linje med andre prosjekter. Å få godkjent en søknad om BU-midler kan dermed fungere som en aksept av ”fornuften” i søknaden når man søker om tilleggs lån. I tillegg reduserer BU-støtten risikoen banken tar når den låner ut penger til næringsutøvere i landbruket.

Støtten som gis i form av tilskudd og rentestøtte gjør det også lettere for gårdbrukerne å betjene gjelden, og det er derfor interessant å vite i hvilken grad BU-midlene har en betydning for å muliggjøre investeringer som ellers ikke ville skjedd. Vi har derfor stilt spørsmål til respondentene om de hadde gjennomført investeringene dersom de ikke hadde mottatt BU-støtte.

Av respondentene som allerede har investert for en halv million og som har mottatt BU-støtte, så oppgir 41 prosent at de ville investert uansett, 33 prosent oppgir at de ikke ville gjort det, mens 26 prosent oppgir at de er usikre. Det er ikke sikkert at respondentene har tatt muligheten for å få avslag på sin lånesøknad i betraktning når de svarer at de ville investert uansett. Men det betyr uansett at BU-midlene som insentiv har stor betydning for mange melkeprodusenters beslutning om å gjennomføre nødvendige investeringer, og sannsynligvis

er det også positivt vedtak på søknad om BU-midler som gjør investeringen mulig i det hele tatt for en del av gårdbrukerne.

Figur 3-6 Hvis du ikke hadde fått BU-støtte, hadde du da gjennomført investeringene som planlagt? (Bare de som har mottatt BU-støtte og investert for minst 500 000,-) (I prosent)

Det var mulighet i spørreskjemaet til å komme med kommentarer til svarene. Flere av respondentene benyttet muligheten til å si at de ikke kjente til BU-midlene. De påpekte at det burde gis bedre informasjon til nye produsenter om disse ordningene. Videre var det kommentarer som gikk på at potten til fordeling var for liten, og at midlene ikke bare burde gå til de som valgte å bygge nytt, men at det burde kunne gis støtte også til de som fornyet gamle bygninger.

Det bør være mulig å få BU-midler for mindre investeringer i 100 000,- til 500 000,- kroners størrelse. At man i dag må investere i millioner for å få tilskudd gjør at spørsmålet blir avvikling/investering, som gjør at man er bondefanget i gjeld eller må jobbe utenfor bruket.

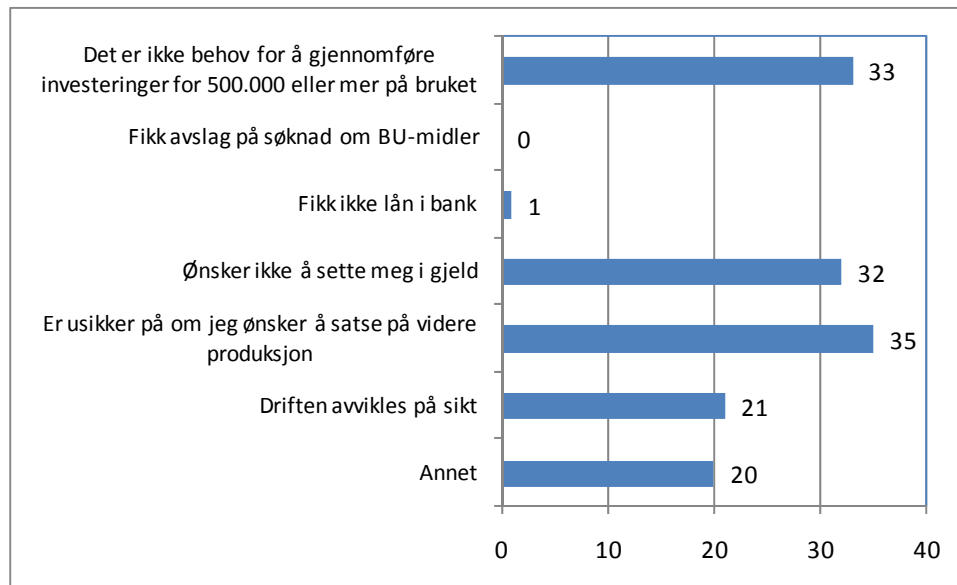
Føler kanskje BU-midler ikke gjelder oss med kvote rundt 100 000 tonn og som vil pusse opp gamle fjøs.

3.3 Hva med de som ikke investerer?

Hver femte melkeprodusent, 22 prosent, oppgir at de verken har eller planlegger å investere for minst en halv million kroner.

Som vi ser av figur 3-7 oppgir nesten halvparten av de spurte, 45 prosent, at de enten har planlagt avvikling eller er usikre på om de skal fortsette. 20 prosent har svart ”andre grunner”, og nesten alle disse på at den lave lønnsomheten forhindrer dem fra å investere. Hver tredje oppgir at det ikke har vært eller kommer til å være behov for investeringer i den størrelsesorden som vi har spurt om de nærmeste årene. Avslag på søknad om BU-midler oppgis ikke som grunn av noen, og bare 1 prosent (1 person) oppgir avslag på lån i bank som grunn.

Figur 3-7 Hvorfor skal du ikke gjøre større investeringer? (Flere svar mulig) (I prosent)

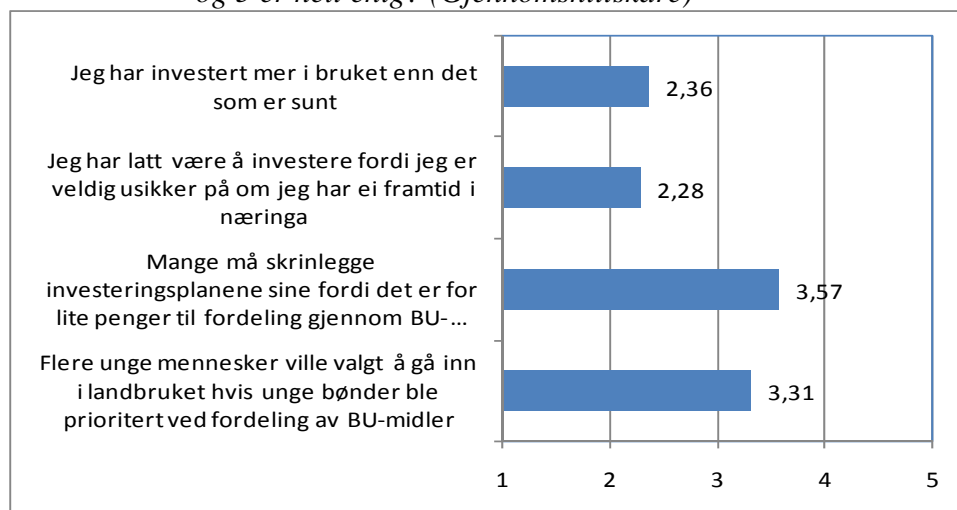

N=95.

3.4 Hva mener produsentene om investeringer

Helt til slutt vil vi presentere hvordan de nye gårdbrukerne stiller seg til fire påstander om investeringer og BU-midler. De ble bedt om å svare hvor enig de var på en skala fra 1 til 5, der 1 er helt uenig og 5 er helt enig.

Figur 3-8 Hvor enig er du i påstandene under på en skala fra 1 til 5 der 1 er helt uenig og 5 er helt enig? (Gjennomsnittskåre)

Som vi ser av figur 3-8 er de fleste uenig i at de har investert mer i bruket enn det som er sunt. Gjennomsnittskåren på denne påstanden var 2,36. Samtidig er det minst like høy uenighet i påstanden om at man har latt være å investere fordi de er usikre på om de har en fremtid i næringen. Det er langt større støtte til påstandene om at det er for lite penger til fordeling i

BU-systemet og at flere unge ville valgt å gå inn i næringen hvis de ble prioritert ved fordeling av BU-midler.

Dette trekker i retning av at tilgangen til investeringsmidler oppfattes å være et problem, og mange mener også at prioritering av unge gårdbrukere kan fungere som en stimulus til å gå inn i næringen.

Mange trekker likevel også frem at man kan være ny produsent med behov for støtte til etablering selv om man ikke nødvendigvis er ung. Andre påpeker at løsningene på de økonomiske problemene de møter ikke egentlig kan løses av bygdeutviklingsmidlene. Hovedproblemet er den lave lønnsomheten i næringen.

Det må kunne prioriteres alle som er nyetablerte i jordbruket, også de som ikke er "unge bønder". Det er viktig at man føler man får hjelp til å nå sine mål i etableringsfasen for å holde ut, og forsette med gårdsdriften.

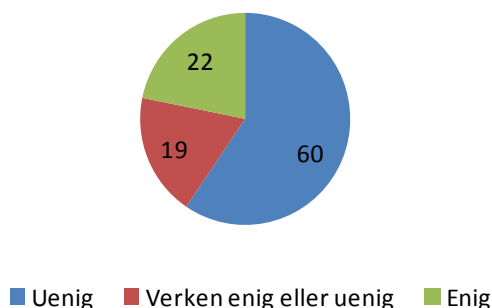
Hovedproblemet ligger på manglende lønnsomhet i næringa, ingen vil være med å finansiere prosjekter med svært lav lønnsomhet.

Usikkerheten om fremtiden og hvordan de skal forholde seg til investeringer kommer tydelig frem i de to sitatene under:

Jeg har satt meg femårsplan for bygging av ny driftsbygning og utvide melkeproduksjon, eller avvikle produksjonen i sin helhet. Avgjørelsen vil bero på økonomisk utvikling i næringa i kommende år.

Figur 3-9 Andeler enige/uenige (i prosent)

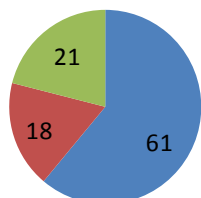
Jeg har investert mer i bruket enn det som er sunt

Fire av ti nye melkeprodusenter mener enten at de har investert mer enn det som er sunt i produksjonsapparatet eller føler seg usikre på om de har gjort det. 60 prosent uttrykker at de føler seg komfortable med situasjonen.

Figur 3-10 *Andeler enige/uenige (i prosent)*

Jeg har latt være å investere fordi jeg er veldig usikker på om jeg har ei framtid i næringa

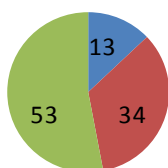

■ Uenig ■ Verken enig eller uenig ■ Enig

Samtidig ser vi omtrent den samme fordelingen på påstanden om at de har latt være å investere fordi de er usikre på om de har en fremtid i næringen. Seks av ti er uenig i påstanden, mens fire av ti er enten uenig eller usikker.

Figur 3-11 *Andeler enige/uenige (i prosent)*

Mange må skrinlegge investeringsplanene sine fordi det er for lite penger til fordeling gjennom BU-systemet

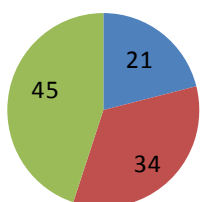

■ Uenig ■ Verken enig eller uenig ■ Enig

Selv om få svært få oppgir at de har fått avslag på søknad om BU-midler, oppgir mer enn halvparten at de er enig i at mange må skrinlegge investeringsplanene sine fordi det er for lite penger til fordeling gjennom BU-systemet. Bare 13 prosent er uenig i påstanden og 34 prosent er verken enig eller uenig.

Figur 3-12 *Andeler enige/uenige (i prosent)*

Flere unge mennesker ville valgt å gå inn i landbruket hvis unge bønder ble prioritert ved fordeling av BU-midler

■ Uenig ■ Verken enig eller uenig ■ Enig

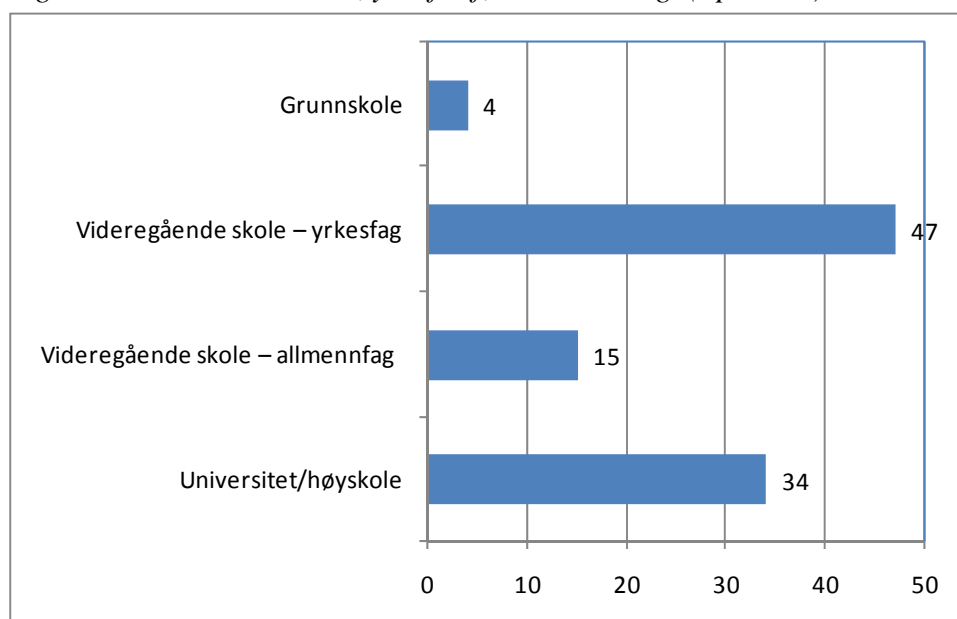
Det er noe mindre støtte til påstanden om at flere unge mennesker ville valgt å gå inn i landbruket hvis unge bønder hadde vært prioritert ved fordeling av BU-midler. Det er likevel flere som sier seg enig enn uenig, henholdsvis 45 og 21 prosent, mens hver tredje nye produsent svarer verken enig eller uenig.

4 Kompetanse

Det er ingen spesielle krav til hvilken kompetanse som kreves for å bli gårdbruker i Norge. De fleste av de som overtar har likevel mye kunnskap om landbruk, blant annet fordi de har mye erfaring fra gårdsarbeid (Andgard m.fl 2009). Odel er den vanligste måten å overta gårdsbruk på, og som vi så i første kapittel gjelder dette ni av ti av respondentene våre. De fleste av disse har vokst opp på gården, og mange har derfor deltatt i gårdsarbeidet under oppveksten om enn i ulik grad.

Også når det gjelder formell utdanning er melkeprodusentene godt skodd. Hver tredje nye melkeprodusent oppgir at han eller hun har fullført utdanning på universitet/høyskolenivå, og nær halvparten oppgir at de har fullført videregående yrkesrettet utdanning. I tillegg oppgir 15 prosent at de har avsluttet sin utdanning med allmennfaglig videregående utdanning, og bare fire prosent oppgir at de avsluttet utdanningen sin med fullført grunnskole.

Figur 4-1 Hva er din høyest fullførte utdanning?(I prosent)

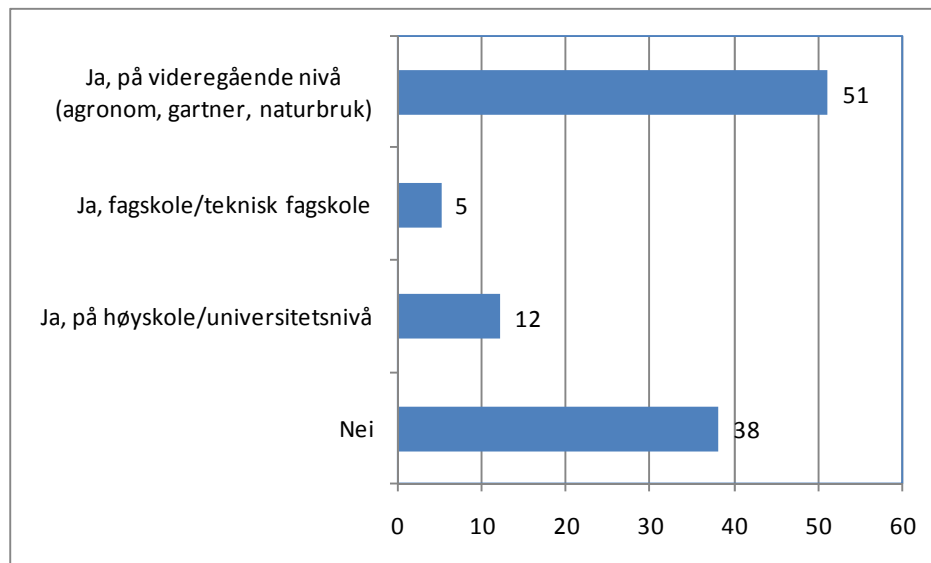

”Høyest fullførte utdanningsnivå” sier imidlertid ikke noe om hvilken kompetanse gårdbrukerne har som er relevant for dem i melkeproduksjonen eller i gårdsdriften forøvrig. Mange kan ha tatt utdanning innenfor andre fag enn landbruk og har hatt en karriere i andre yrker enn landbruket før de tok over. Det kan også være at de mange praktiserer annet yrke samtidig som de er melkeprodusenter, og at utdanningen deres kan være knyttet til dette.

Så mange som halvparten av respondentene, 51 prosent, oppgir at de har landbruksfaglig utdanning på videregående skoles nivå, og 12 prosent har landbruksfaglig utdanning fra universitet/høyskole. Fem prosent oppgir også at de har fagskole eller teknisk fagskole med

landbruksfaglig innhold. Noen av disse har landbruksfaglig utdanning på flere nivåer. Fire av ti melkeprodusenter oppgir imidlertid at de ikke har noen form for landbruksfaglig utdanning.

Figur 4-2 Har du noen form for formell landbruksutdanning? (I prosent)

Tradisjonelt er yrkesvalgene til kvinner og menn svært ulike, og å være gårdbruker er og har vært et mannsdominert yrke. Det viser seg likevel at det ut fra vårt materiale ikke kan påvises at kvinnelige melkeprodusenter i mindre grad enn mannlige har tatt landbruksfaglig utdanning generelt sett. Det er likevel en lavere andel kvinner som har landbruksfaglig videregående utdanning. I vår undersøkelse utgjør andelen kvinner med naturbruksutdanning eller tilsvarende 37 prosent, mot 53 prosent av mennene. Dette veies i noen grad opp ved at det er en like høy andel blant kvinnene som mennene som har teknisk fagskole, og at jentene i noe høyere grad ser ut til å ta høyere landbruksfaglig utdanning, 15 mot 11 prosent. Dette betyr at andelen kvinner og menn som oppgir at de ikke har landbruksfaglig utdanning på noe nivå er henholdsvis 46 og 38 prosent. Dette indikerer at det kan være en lavere andel blant kvinnene, men forskjellen er ikke signifikant.

Kompetansen som er tilgjengelig på et gårdsbruk kan også besittes av andre enn den som er eier av bruket. Mange bruk drives av eieren sammen med ektefellen. Vi har derfor stilt spørsmål til melkeprodusentene om deres ektefeller har formell landbruksutdanning². Av dette svarer nær halvparten, 46 prosent, av kvinnene og 24 prosent av mennene bekreftende. Dette er en klar indikasjon på at mange av melkeprodusentene har god hjelp av sine ektefeller i arbeidet.

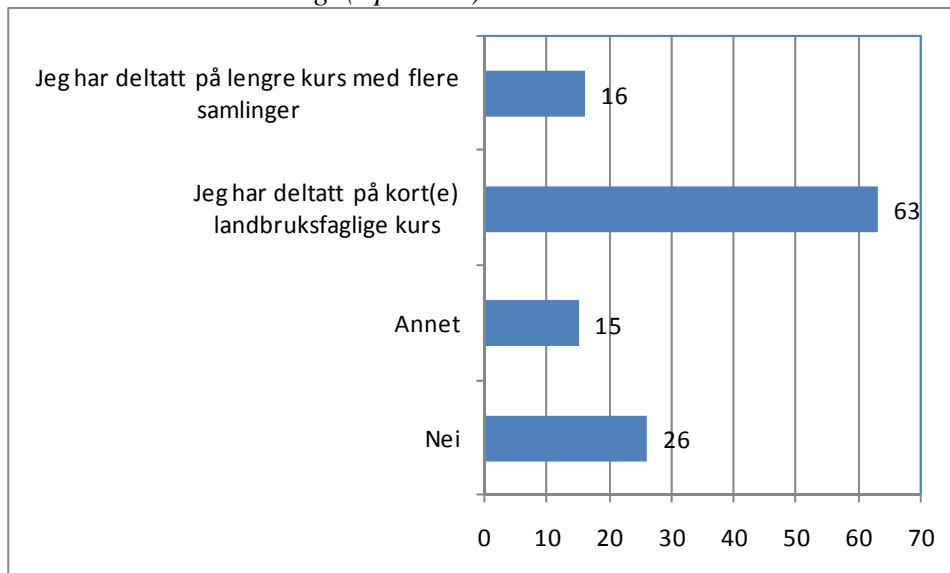
² Spørsmålet er stilt til de som har ektefeller, og prosentene må derfor forstås ”av de som har ektefelle/samboer”.

4.1 Etterutdanning og rådgivning

Etterutdanning er viktig både for å sikre at de produsentene som ikke har landbruksfaglig utdanning får et faglig tilbud som kan dekke deres behov. Men det er også viktig fordi kunnskap må oppdateres hos de som har grunnutdanning og for de som velger å spesialisere produksjonen i retninger som de ikke har tilstrekkelig faglig bakgrunn i.

De fleste nye melkeprodusentene oppgir da også at de har deltatt på etterutdanningstiltak som har vært relevant for driften av gården. Bare hver fjerde av produsentene oppgir at de ikke har deltatt på noen slike tilbud. For noen av dem er det kanskje fordi de nylig har tatt over bruket. Nær to av tre oppgir at de har deltatt på korte kurs, og 16 prosent oppgir at de har deltatt på lengre kurs med flere samlinger.

Figur 4-3 Har du deltatt på etterutdanning av noe slag som er relevant for driften på gården din, og i så fall hvilke typer kurs eller utdanning har dette vært? Flere svar mulig. (I prosent)

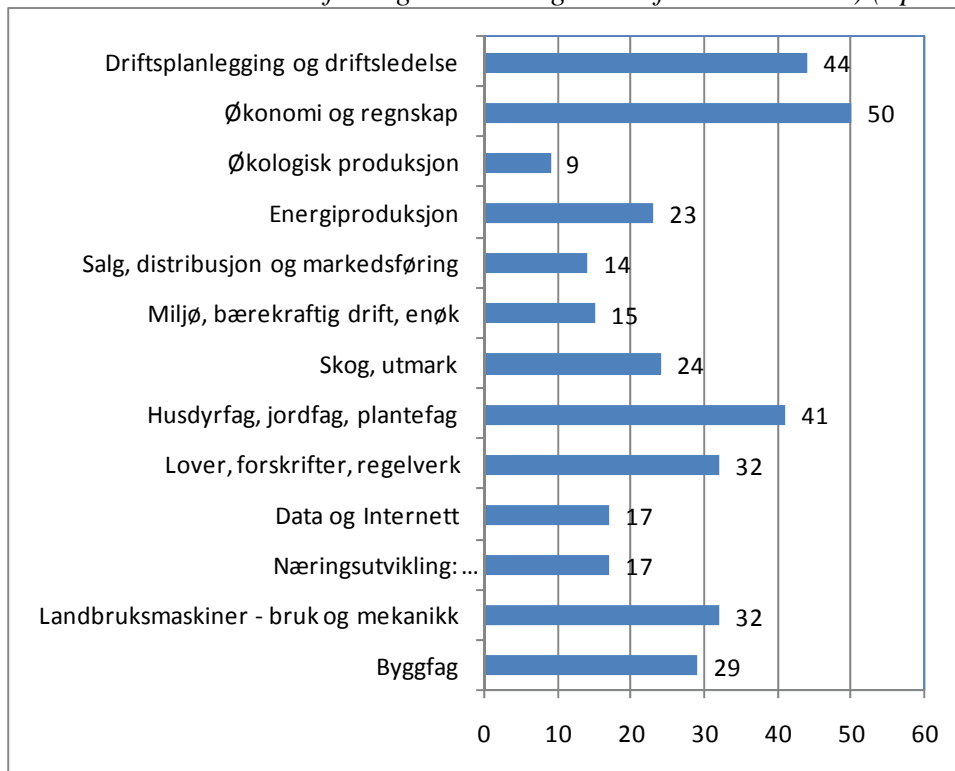

Man skulle jo tro at interessen for å ta etterutdanning var større blant dem som ikke har noen form for landbruksutdanning, men det er ikke tilfelle. Av de 38 prosentene som oppgir at de ikke har noen form for landbruksutdanning, har hele to av tre heller ikke tatt kurs verken av kort eller lengre varighet. Her er det en like høy andel blant mennene som blant kvinnene som oppgir at de ikke har tatt etterutdanning. Det kan imidlertid se ut som kvinnene i mindre grad enn mennene deltar på lengre kurs med flere samlinger (ikke signifikant). Dette er oppgitt av henholdsvis 16 og 8 prosent.

På spørsmål om hvilke områder melkeprodusentene har behov for etterutdanning i, oppgir flest områder som økonomi og regnskap, driftsplanlegging og driftsledelse og husdyrfag, jordfag og plantefag. Behovet er dermed størst innenfor de områdene som alle benytter.

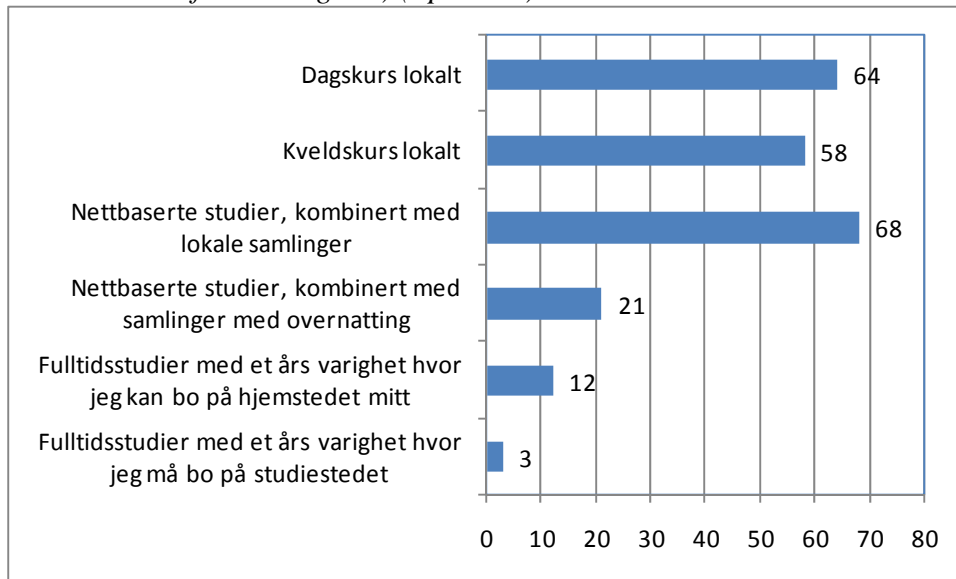
Det er noen forskjeller mellom kvinner og menn i hvilke behov som oppgis. Kvinner oppgir generelt i større grad enn menn å ha behov for mer kompetanse. Dette gjelder driftsplanlegging og ledelse, bruk av og mekanikk for landbruksmaskiner, miljø og bærekraftig drift, skog og utmark og lover og forskrifter. De oppgir på den andre siden i mindre grad enn menn at de har behov for mer kunnskap om data og nettbruk og energiproduksjon.

Figur 4-4 I hvilken grad føler du at du har behov for mer kunnskap/kompetanse på områdene som er listet opp under? (Andeler som har svart 4 og 5 på en skala der 1 står for ingen behov og 5 står for stort behov.) (I prosent)

Etterutdanning av gårdbrukere må tilpasses arbeids- og familiesituasjonen til den enkelte. Vi har derfor stilt spørsmål om hvor godt ulike tilbud ville passet for informantene. Tilbudet som passer best for flest er nettbaserte tilbud med lokale samlinger. Også lokale dags- og kveldskurs passer godt for mange. Tilbud som medfører overnatting kommer atskillig dårligere ut. Det som kanskje er mest overraskende er at såpass mange oppgir at fulltidsstudier kan passe for dem. 12 prosent oppgir at dette kan være aktuelt så lenge de kan bo på hjemstedet sitt. Kvinner svarer generelt i høyere grad at alle tilbudene passer for dem, med et unntak, nemlig kveldskurs lokalt. Det er likevel bare ett av alternativene der forskjellen mellom kvinner og menn er signifikant, og det dreier seg om fulltidsstudier dersom man kan bo hjemme. Der oppgir 24 prosent av kvinnene mot ti prosent av mennene at det kan passe godt.

Tabell 4-5 Dersom du skulle ta etterutdanning, hvordan passer de ulike tilbudene for deg? (Andeler som har svart 4 og 5 på en skala der 1 står for svært dårlig og 5 står for svært godt.) (I prosent)

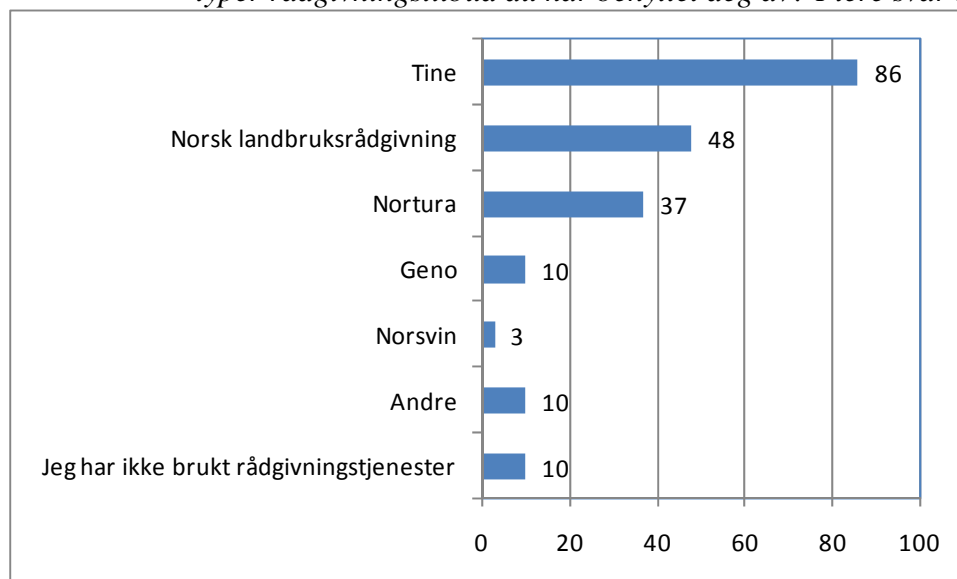
Resultatet på spørsmålet er ikke overraskende. Det er lokale kurstilbud som passer for flest. Både dagskurs, kveldskurs og nettbaserte studier med lokale samlinger oppgis av langt flere enn de øvrige alternativene. Betydningen av at tilbudene gis lokalt vises spesielt i forskjellen mellom de nettbaserte studiene med lokale samlinger, og tilsvarende tilbud hvor samlingene krever overnatting.

4.2 Rådgivning

Rådgivning kan også være en effektiv måte å få påfyll av kunnskap. Bare ti prosent av de nye melkeprodusentene oppgir at de ikke har benyttet noe form for rådgivning, mens hele 86 prosent oppgir at de har benyttet seg av Tines rådgivningstilbud, og nesten halvparten, 48 prosent, oppgir at de har benyttet seg av tilbudet til forsøksringene (Norsk Landbruksrådgivning).

Når 86 prosent oppgir at de har benyttet seg av Tines produsentrådgivning, så betyr det at de fleste av Tines medlemmer har gjort det. Noen av de som ikke har benyttet tjenesten er heller ikke medlem i Tine, da de leverer til Q-meieriene som har mellom 500 og 600 leverandører. 10 prosent har også oppgitt at de har benyttet andre rådgivningstilbud. Dette kan være innen avl eller andre produksjoner enn melk som finnes på gården.

Tabell 4-6 Hvis du har mottatt rådgivning etter at du overtok bruket, merk av for hvilke typer rådgivningstilbud du har benyttet deg av? Flere svar mulig.(I prosent)

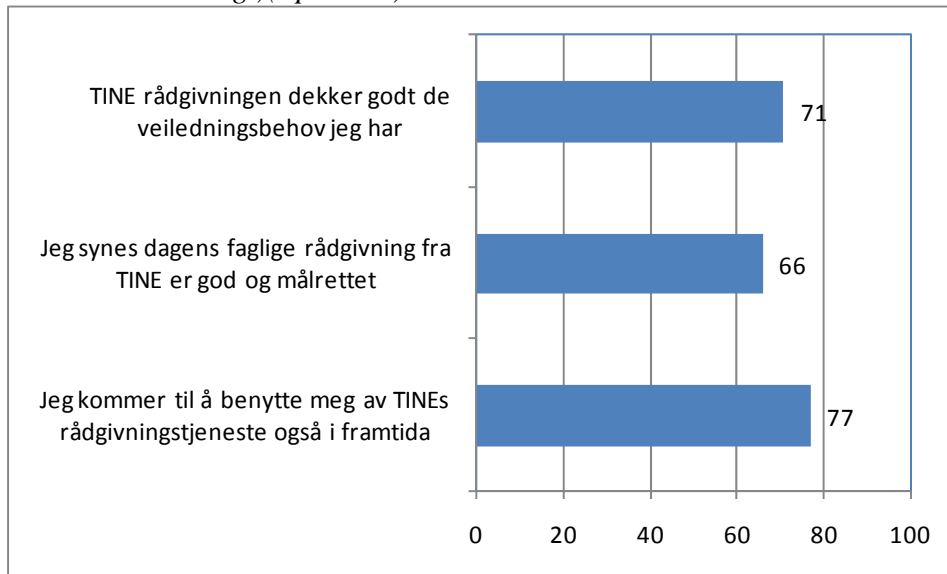

Nesten tre av fire av de som har benyttet Tines rådgivningstjenester mener at disse dekker godt de veiledningsbehovene de har. Det er noe færre, 67 prosent, som sier seg enig i at ”dagens faglige rådgivning fra Tine er god og målrettet”. Med andre ord skyldes noe av den høye skåren på den første påstanden at man mener at eget behov ikke er så stort. 77 prosent oppgir også at de er helt eller delvis enig i at de kommer til å benytte tilbudet også i fremtiden.

Dette betyr likevel at litt mer enn én av fire ikke er så fornøyd med måten veiledningstilbudet dekker deres behov, én av tre sier seg ikke enig i at tilbudet er godt og målrettet, og én av ti sier seg helt eller delvis uenig i at de vil benytte tilbudet i fremtiden og 23 prosent svarer verken/eller på denne påstanden.

Dette betyr at Tine, som er den langt viktigste tilbyderen av rådgivning til melkeprodusentene, har et stykke vei å gå for å sikre at en høyere andel av de nye melkeprodusentene får et tilbud som de oppfatter som godt.

Tabell 4-7 Nå vil vi komme med noen utsagn vi ønsker at du skal ta stilling til. (Andeler som har svart 4 og 5 på en skala der 1 står for helt uenig og 5 står for helt enig.) (I prosent)

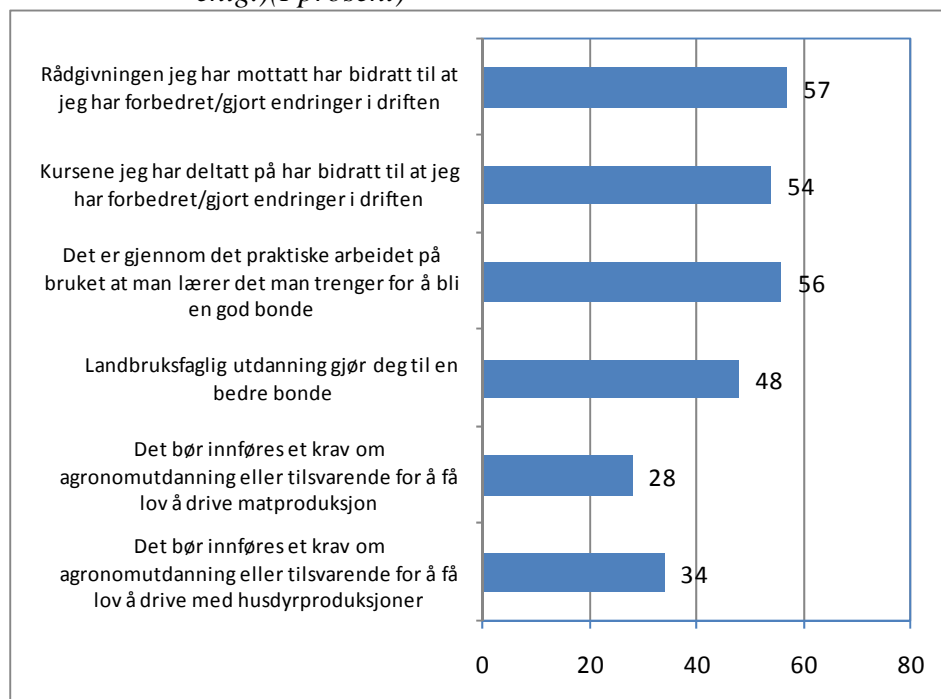
4.3 Holdninger til kompetanse

Helt til slutt i dette kapitlet om kompetansebehovet til de nye melkeprodusentene presenteres holdningene til respondentene til en del påstander om effekten av etterutdanning og rådgivning, synet på betydningen av landbruksfaglig utdanning og behovet for eventuelt å innføre kompetansekrav i landbruket.

Ser vi først på hvor mange som sa seg ”enig” i påstandene, det vil si de som svarte 4 eller 5 på en skala der 1 var ”helt uenig” og 5 var ”helt enig”, så ser vi at over halvparten er enig både i at rådgivningen og kursene de har tatt har bidratt til at de har forbedret eller gjort endringer i driften sin. Likevel er det også høy tilslutning til at det er gjennom det praktiske arbeidet på bruket at man lærer det som trengs for å bli en god bonde. Mens 56 prosent er enig i dette, så er andelen som mener at landbruksfaglig utdanning gjør at man blir en bedre bonde 48 prosent. Det er med andre ord større tiltro til arbeidserfaring enn til skolegang blant flertallet av melkeprodusentene.

Det er generelt relativt lav tilslutning til at det eventuelt innføres kompetansekrav i landbruket. Bare 28 prosent er enig i at dette bør innføres for all matproduksjon, og noe flere, 34 prosent, er enig hvis det dreier seg om husdyrproduksjonene.

Figur 4-8 Nå vil vi komme med noen utsagn vi ønsker at du skal ta stilling til. (Andeler som har svart 4 og 5 på en skala der 1 står for helt uenig og 5 står for helt enig.) (I prosent)

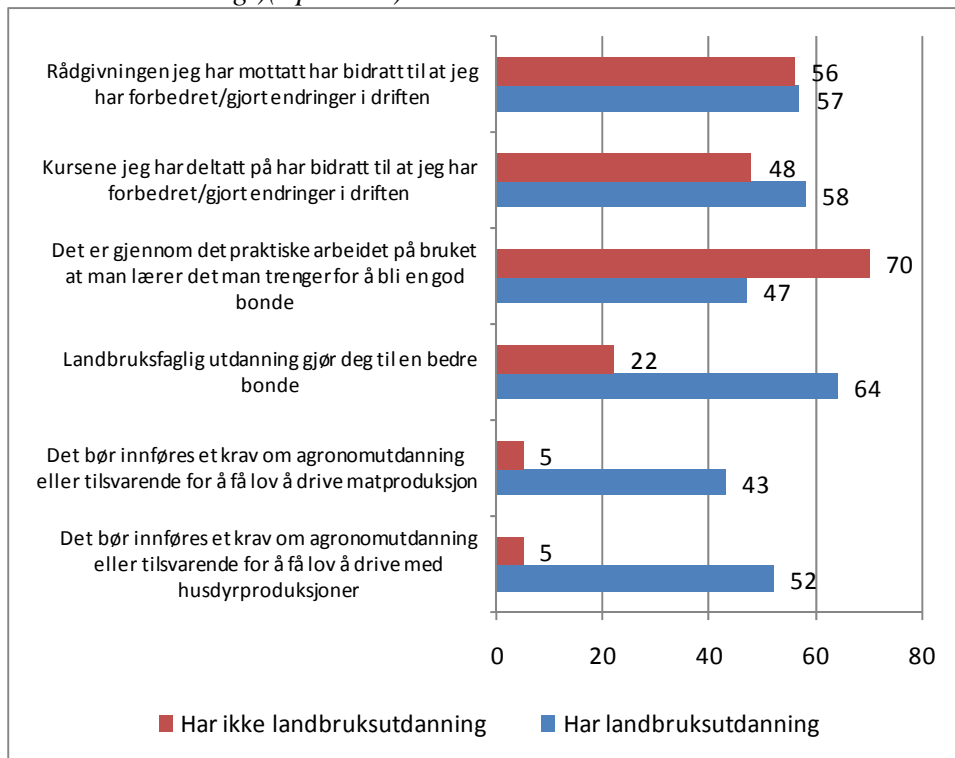

Det er noen signifikante sammenhenger mellom ulike grupper av melkeprodusenter og graden av enighet på påstandene.

- Kvinner har eksempelvis større tro på at det praktiske arbeidet gjør en til en bedre bonde enn mennene har (henholdsvis 67 og 53 prosent).
- Jo flere årsverk det er på bruket, dess mer enig er man i at man blir en bedre bonde av landbruksfaglig utdanning. Det samme gjelder påstandene om det bør innføres et kompetansekrav for å få lov til å drive både med husdyrproduksjon og matproduksjon generelt. Tilsvarende er det færre med bruk med flere årsverk som mener at det er gjennom det praktiske arbeidet man lærer det man trenger for å bli en bedre bonde. Det er også i denne gruppen flest oppgir at de har hatt godt utbytte av kursene de har deltatt på.
- Østlandet skiller seg ut som den landsdelen der flest er enig i at det bør innføres kompetansekrav, og da både når det gjelder matproduksjon generelt, 36 prosent, og husdyrproduksjon, 43 prosent. På den andre siden skiller Sør- og Vestlandet seg ut som den landsdelen der færrest mener at kursene de har deltatt på har medført forbedringer eller endringer i driften, her er 44 prosent enig i påstanden, mot 54 prosent hvis vi ser på gjennomsnittet for alle melkeprodusentene.
- Sist men ikke minst er det svært ulike svar fra melkeprodusentene ut fra om de har formell landbruksutdanning eller ikke. Det er bare effekten av rådgivning hvor de to gruppene i like høy grad ser ut til å være enig om effekten. Til samtlige av de andre påstandene er det signifikante forskjeller mellom de som har landbruksfaglig utdanning og de som ikke har det. Det er dermed tydelig at de som har tatt slik

utdanning føler at det har bidratt til deres evne til å drive gårdsbruk, og om lag halvparten i denne gruppen mener også at det bør stilles krav til kompetanse for å få lov å drive med husdyrproduksjoner. På den andre siden har de som ikke har slik utdanning en høy grad av tiltro til det de lærer gjennom praktisk arbeid.

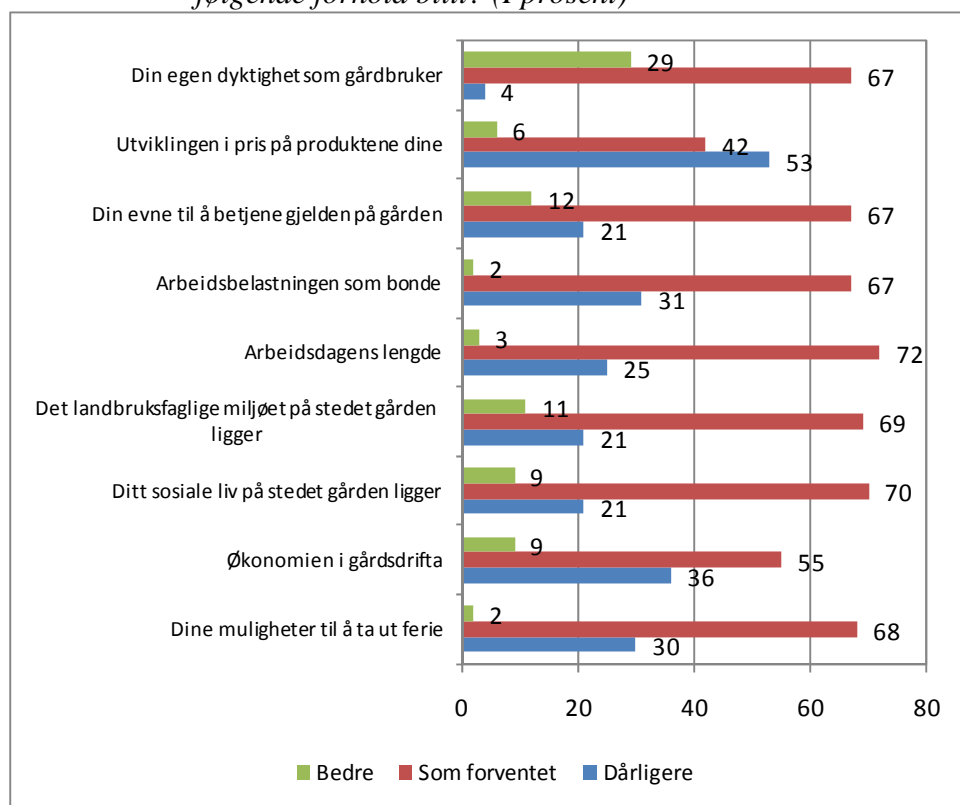
Figur 4-9 Nå vil vi komme med noen utsagn vi ønsker at du skal ta stilling til. (Andeler som har svart 4 og 5 på en skala der 1 står for helt uenig og 5 står for helt enig.) (I prosent)

5 Ble livet som bonde som forventet?

Vi har ønsket å undersøke hvordan de nye produsentene synes at hverdagen har blitt etter at de tok over driften av gårdene. Utgangspunktet til respondentene kan være svært forskjellig, og derfor har vi bedt informantene om å oppgi hvordan ulike sider ved driften har blitt i forhold til hva de forventet på forhånd. De aller fleste har hatt et realistisk bilde av hvordan livet ville bli, og det gjenspeiler seg i at om lag to av tre svarer at de fleste forholdene vi har spurt om har blitt "som forventet". Det er to forhold som avviker. Dette relaterer seg spesielt til "Utviklingen i pris på produktene dine", der over halvparten, 53 prosent, svarer "dårligere". Som en følge av dette oppgir 36 prosent at "Økonomien i gårdsdrifta" har blitt "dårligere" enn forventet. På den positive siden er mange blitt overrasket over egne ferdigheter. Det forholdet som flest oppgir har blitt "bedre" enn forventet er "Din egen dyktighet som gårdbruker". Dette er oppgitt av 29 prosent av de nye melkeprodusentene.

Figur 5-1 I forhold til de forventningene du hadde før du overtok gården, hvordan er følgende forhold blitt? (I prosent)

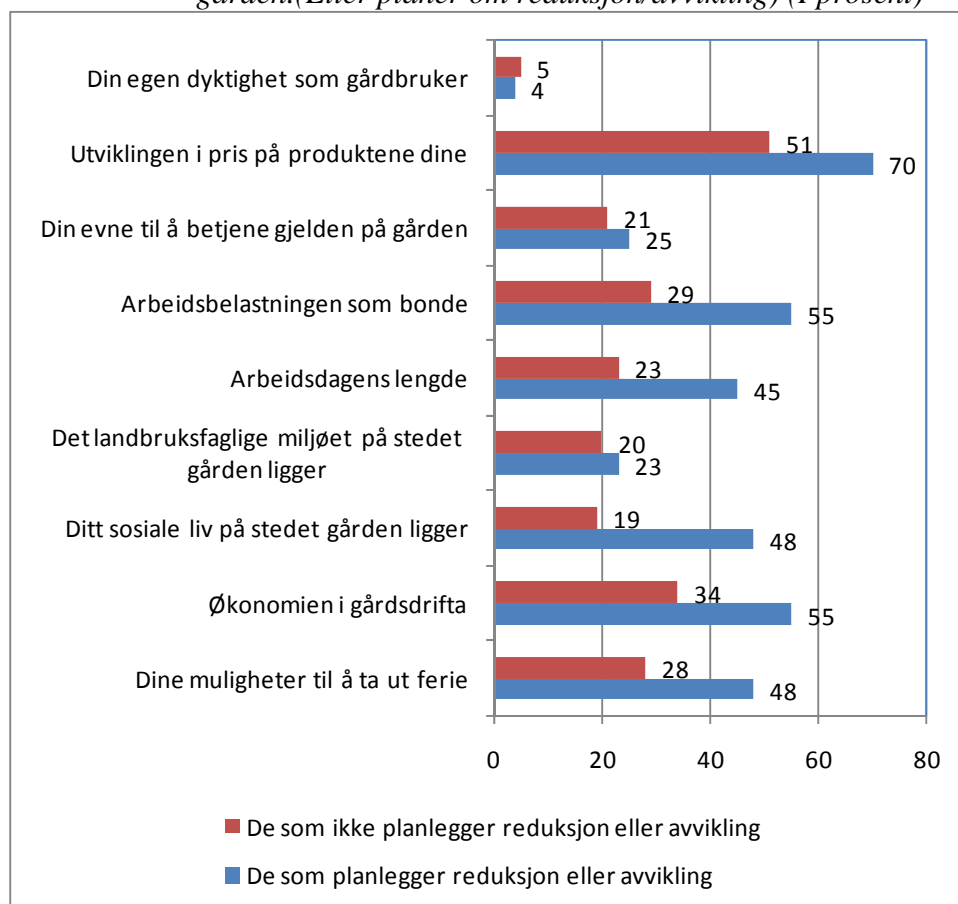

Det er ikke mange sammenhenger mellom de bakgrunnsvariablene vi har undersøkt for og synet på hvordan hverdagen som bonde arter seg i forhold til forventningene de nye melkeprodusentene hadde før de tok over gårdsdriften. Det er likevel slik at kvinner i større grad svarer at det landbruksfaglige miljøet på stedet gården ligger er dårligere enn de hadde

trodd (33 prosent mot 18 prosent). Det kan bety at det er vanskeligere for kvinner å få innpass blant andre bønder enn det er for mennene. Det ser også ut som om de kvinnelige gårdbrukerne i større grad er misfornøyd med det sosiale livet utenom landbruksmiljøet der gården ligger enn mennene (28 prosent av kvinnene mot 18 prosent av mennene).

Ellers er det slik at de som oppgir at de har tenkt å redusere produksjonen eller avvikle i høyere grad enn de andre oppgir at deres forventninger ikke er innfridd. Nær halvparten i denne gruppen, 48 prosent, oppgir at mulighetene til å ta ut ferie var dårligere enn forventet. 55 prosent oppgir at økonomien i gårdsdriften er dårligere enn forventet, og 70 prosent oppgir at prisutviklingen på produktene deres ble dårligere enn de trodde på forhånd. 48 prosent oppgir også at det sosiale livet på stedet gården ligger er dårligere, 45 prosent arbeidsdagens lengde, og 55 prosent at arbeidsbelastningen som bonde ble hardere enn forventet.

Figur 5-2 Andeler som oppgir at forhold har blitt dårligere enn forventet før de overtok gården. (Etter planer om reduksjon/avvikling) (I prosent)

Det kan være vanskelig å være sikker på om det er de negative erfaringene som respondentene som vil redusere eller avvikle produksjonen har med livet som bonde som har ført til at de ønsker å avvikle, eller om det er beslutningen om å redusere eller avvikle som fører til at man generelt blir mer negativ til yrket.

Det er altså melkeprisen og økonomien i gårdsdriften som flest oppgir har utviklet seg mer negativt enn de hadde tenkt på forhånd, og her er det de som har tenkt å redusere eller avvikle som i størst grad er skuffet. Men vi ser også at forholdet mellom forventning og virkelighet når det gjelder arbeidsbelastningen og mulighetene til ferie og fritid vurderes ulikt av de to gruppene. Bedre muligheter til avløsning kunne kanskje bidratt til at noen flere ble værende i næringen. Videre er det oppsiktsvekkende at halvparten av respondentene som vil redusere eller avvikle oppgir at det sosiale livet på stedet der gården ligger er dårligere enn de hadde forventet. Vi vet ikke om flytting også er i tankene til respondentene som vil avvikle, men uansett tyder dette på at man kan ha noe igjen for å arbeide med miljøskapende tiltak i lokalsamfunnet.

6 Holdninger til landbrukspolitik

De nye melkeprodusentene er blitt bedt om å ta stilling til et sett av påstander om hva de mener om ulike landbrukspolitiske problemstillinger, og svarene avdekker at det er mye de nye melkebøndene ikke er enig med hverandre i.

Det man imidlertid i svært høy grad kan enes om er at jordbruksoppkjørene bør brukes aktivt for å sikre et landbruk over hele landet. Her sier hele 84 prosent seg enige. Og tilsvarende er det bare 16 prosent som oppgir at man har grunn til å være fornøyd med jordbruksoppkjørene de siste årene. Man er ikke fullt så samstemte når det gjelder påstanden om at det er distriktsjordbruket som har vært taperen i jordbrukspolitikken, dette støttes av 49 prosent.

Når det gjelder strukturspørsmål oppgir 45 prosent at det er nødvendig med strukturrasjonalisering i landbruket. Samtidig mener 41 prosent at produksjonsbegrensningene i landbruket må mykes opp. Man er likevel atskillig mer tilbakeholden når det gjelder oppheving av melkekvotene, bare 20 prosent sier seg enig i at disse må oppheves på sikt.

Når det gjelder synet på samvirket, så er dette i hovedsak positivt. To av tre gårdbrukere, 66 prosent, er enig i at samvirkene i landbruket gjør en viktig jobb for å sikre best mulig vilkår for bøndene. Dette gir seg også utslag i at bare 28 prosent oppgir at det er det samme for dem om varemottaker er et aksjeselskap eller et samvirke så lenge de får avsetning for produktene deres. Dette betyr at samvirketanken står sterkt også blant de nye melkeprodusentene.

Tre av påstandene tar utgangspunkt i reguleringer som blant annet griper inn i den enkeltes forvaltning av eiendommene sine. 42 prosent mener at det bør bli

Påstandene er som følger:

- *Det er nødvendig med strukturrasjonalisering i landbruket*
- *Bøndene har grunn til å være fornøyd med jordbruksoppkjørene de siste årene*
- *Distriktslandbruket er taperen i jordbrukspolitikken*
- *Det er viktig å bruke jordbruksoppkjørene aktivt for å sikre et landbruk over hele landet*
- *Samvirkene i landbruket gjør en viktig jobb for å sikre best mulig vilkår for bøndene*
- *Det bør bli enklere å omsette landbrukseiendom*
- *Produksjonsbegrensningene i landbruket må mykes opp*
- *Melkekvotene må avvikles på sikt*
- *De offentlige reguleringene i landbruket er til hinder for bøndene*
- *Odelsloven hindrer motiverte personer fra å komme inn i landbruket*
- *Landbruket må bli mer miljøvennlig*
- *Landbruket må ha mer fokus på dyrevern*
- *Dersom jeg får avsetning for produktene mine er det ikke av betydning om mottaker er et aksjeselskap eller et samvirke*

Svarene

Svarene ble avgitt på en skala fra 1 til 5 der 1 er helt uenig og 5 er helt enig. Når vi i det følgende skriver om de som er enig, så er det de som har svart 4 eller 5, de øvrige regner vi ikke som enige.

enklere å omsette landbrukseiendom, 40 prosent mener at de offentlige reguleringene i landbruket er til hinder for bøndene, og hele 50 prosent mener at odelsloven hindrer motiverte personer fra å komme inn i landbruket.

De fleste nye melkeprodusentene er rimelig fornøyd med måten man driver landbruk på, men det er også noen som mener at man kan drive bedre når det gjelder miljø og dyrevern. I underkant av hver tredje melkeprodusent, 32 prosent, er enig i at landbruket må bli mer miljøvennlig, og 47 prosent mener at landbruket må ha mer fokus på dyrevern.

Figur 5-2 Nå vil vi komme med noen utsagn vi ønsker at du skal ta stilling til. På en skala fra 1 til 5, hvor 1 er "helt uenig" og 5 er "helt enig", hvordan stiller du deg til disse påstandene? (Andeler som har svart 4 og 5 på en skala der 1 står for helt uenig og 5 står for helt enig.) (I prosent)

Det er forskjeller mellom kvinner og menn i hvordan de stiller seg til påstandene over. Kvinnene er mindre enig i at det er nødvendig med strukturrasjonalisering i landbruket enn mennene (hhv 31 og 47 prosent), de er mer enig i at jordbruksoppgjørene må brukes aktivt for å sikre et landbruk over hele landet (hhv 92 og 83 prosent), og de er mer enig enn mennene i at landbruket må ha mer fokus på dyrevern (hhv 60 og 44 prosent). Når det gjelder lojaliteten til samvirket svarer de i større grad enn mennene at det ikke er av betydning om de leverer til et samvirke eller et aksjeselskap, så lenge de får avsetning for produktene sine (hhv 37 og 26 prosent).

Melkeprodusentene på Østlandet skiller seg fra de øvrige landsdelene ved at de i langt høyere grad mener at det bør bli enklere å omsette landbrukseiendom (52 prosent mot 39 prosent som er gjennomsnittet for alle). De er også mer enig i at produksjonsbegrensningene i landbruket må mykes opp (51 prosent mot gjennomsnittet på 41 prosent). Samtidig er disse produsentene mer enig enn de øvrige i at landbruket må ha mer fokus på dyrevern (62 prosent mot gjennomsnittet på 46 prosent). Til denne siste påstanden er det spesielt Sør- og Vestlandet som trekker ned, der bare 37 prosent er enige.

De som har tenkt å avvikle eller redusere produksjonen sin skiller seg også fra de øvrige i holdninger til flere av påstandene. De er mer misfornøyde med jordbruksoppgjørene de siste årene, de er i mindre grad enig i at samvirkene i landbruket gjør en viktig jobb for å sikre best mulig vilkår for bøndene, de er mer enig i at produksjonsbegrensningene i landbruket må mykes opp, og de er også mer enig i at melkekvotene må avvikles på sikt.

7 Tine og produsentene

For nye bønder er det mange ting å sette seg inn når de overtar et gårdsbruk, og økonomien kan også være vanskelig å få til å gå rundt i etableringsfasen som bonde. Tine tilbyr 12 øre ekstra per liter melk og halv pris på rådgivning det første året etter eierskifte. De nye bøndene ble spurt om de hadde tanker om hva Tine ellers kan gjøre for at nye eiere satser på fortsatt melkeproduksjon. Spørsmålet ble stilt åpent, og det har dermed karakter av å være innhenting av gode ideer.

Det er ikke til å komme utenom at veldig mange legger vekt på melkeprisen. Her er det konkrete anbefalinger om 20 øre ekstra, 50 øre ekstra og 1 krone ekstra. Det er likevel gjennomgående at de fleste bruker en ordlyd som er generell i formen. De peker på at økonomien er for dårlig og for uforutsigbar i næringen. Noen peker også direkte på at det ikke nødvendigvis løser problemene for nye bønder å få ekstra pris første året, og mange har fokuset på at Tine bør jobbe for at de som har tatt opp melkeproduksjonen må stimuleres til å fortsette i næringen.

De 12 ørene ekstra første året er ikke viktig, det viktige er at TINE jobber for langsiktige og forutsigbare rammebetingelser, dvs høyest mulig melkepris og være ledende i melkemarkedet.

Dette [de 12 ørene] er vel for å sikre leverandører...? For at nye bønder skal fortsette å satse på melkeproduksjon må den generelle melkeprisen opp.

En av respondentene peker på at det kanskje heller burde vært gitt større kvote til de nye produsentene.

Mange har også fokus på rådgivning og kurs/samlinger og at dette er positive tiltak overfor nye produsenter. Det er flere som vektlegger at det er behov for ekstra mye rådgivning og over lengre tid enn bare det første året. Det etterlyses også flere kurs og samlinger, både rettet mot alle, men også mot nye/unge bønder.

En trenger minst ett år for å bli kjent med driften og det er da en har behov for rådgivningen. En bør kunne ha tilbudet de to første årene for bedre utbytte av rådgivningen.

Dropp prisøkningen på melka, hverdagen kommer likevel. Gi heller mer til rådgivning og gjerne over flere år.

God oppfølging av ny bruker. Tine har mange bra rådgivingstilbud som antagelig ikke alle vet om. Mer info om disse direkte fra rådgiver? Viktig med fokus på at bonden selv kan bestemme en god del over hvor mye han/hun tjener.

Kan kjøre tettere oppfølging med rådgivning og tips om drifta de første 2-3 åra. Øke antall besøk fra rådgivningstjenesten i det obligatoriske grunnpakkebesøket. Legg vekt på god drift som på sikt kan gi økt lønnsomhet. Det er mye å sette seg inn i som ny

bruker.

I mitt område er jeg den eneste i ung alder. Det kunne vært ålreit og truffet andre i samme situasjon. Uten faglig felleskap med jamnaldrende er jeg redd det er vanskelig for unge å få et miljø/motivasjon.

Ellers kommer det en del konkrete forslag om hva som kunne vært gjort for å lette driften for de nye bøndene. En mener at det burde være lettere å finne planleggingsverktøy og tips om hvordan man gjør ting, han nevner for eksempel fôrplanlegging, gjødsellagerplass, gjødselplaner, HMS-planer, produksjonsplan og avlsplan. En annen nevner spesielt at det burde vært mulig for nye brukere å få historiske data fra kukontrollen, slik at man fikk oversikt over driften til tidligere eier. Det nevnes også at informasjonen til de nye brukerne om rådgivningstilbudet bør bedres. En person nevnte at han ikke ble kontaktet av Tines rådgivningsapparat før han hadde drevet i ti måneder, og at han derfor ikke fikk nyttegjort seg tilbudet om halv pris på rådgivningen.

Det er også en del som trekker frem at rådgiverne bør være mer profesjonelle og ha en bedre kompetanse.

Si opp overflødige primærrådgivere, øk spisskompetansen på de som er igjen.

Sats på at alle rådgivere er godt kvalifiserte og kommuniserer godt med brukerne.

Få et mere proff rådgivningsapparat ikke så mye tinedyr(bygdedyr)

I forlengelsen av tankegangen om at melkeprisen må økes, peker mange på kostnadene ved byråkratiet og administrasjon i Tine, og mulighetene for å effektivisere industri og administrasjon. Dette dreier seg om å få bort direktørene, kutte ut 6-timersdagen på anleggene, og å si opp alle de som "ikke gjør noe" i Tine. Det pekes også av noen på at oppgaver som rådgivningen bør kunne utføres av andre enn Tine og som brukerbetalte tjenester.

Spenn ut direktørene, få opp lønnsomheten.

Kutt ut alle rådgivere, vi rapporterer jo inn alt selv til kukontrollen = Tine sparer vanvittig med penger = høyere melkepris. Helt sykt at det kommer en rådgiver to ganger i året til oss for å telle over antall dyr.

Kutt ut dette tullet med 6-timersdag. Kan ikke de ansatte jobbe effektivt 8 timer kan de finne på noe annet å gjøre. Blir helt feil med tanke på hvor mye vi melkeprodusentene jobber pr dag.

Kutte ut unyttige kostnader og heller satse på en høyere melkepris for alle! Kutte ut rådgivere på alle områder og heller la bøndene leie inn private til dette. Det er melka vi skal tjene på!

8 Oppsummering og konklusjoner

I fasen der eiendomsoverdragelser i landbruket finner sted tas det en rekke beslutninger som får betydning for produksjonen i næringen. Melkeproduksjon er en langsiktig næring, som krever omfattende investeringer, og produksjonen er vanskelig å kombinere med annet arbeid. Det er derfor en høy risiko for at eieren som skal ut av næringen eller ny eier velger å avvikle produksjonen i denne fasen. Skal man fortsette innebærer det at det tas valg som får betydning for mange år framover, både når det gjelder gjeldsbelastning og framtidig arbeidssituasjon.

Vår undersøkelse viser også at avviklingsgraden har vært på 16 prosent i løpet av de siste fem årene blant informantene i vår undersøkelse. I seks prosent av tilfellene er det tidligere eier som har avviklet, og i ti prosent av tilfellene er det dagens eier som har avviklet. Årsakene som oppgis for avvikling er knyttet til lønnsomheten i gårdsdriften og at melkeproduksjon er vanskelig å drive i kombinasjon med lønnsarbeid. Mange peker også på at de ikke ønsker å foreta de investeringene som hadde vært nødvendig for å fortsette.

De som blir igjen i næringen foretar også viktige valg. Bare hver femte meleprodusent oppgir at de verken har kjøpt eller leid kvote, og bare 14 prosent oppgir at produksjonsomfanget på bruket ikke har økt. De fleste (61 prosent) har også planer om å utvide produksjonen i løpet av de neste fem årene, og bare ni prosent har planer om å redusere eller avvikle.

Dette gjenspeiles også i at bare om lag hver femte produsent oppgir at de verken har investert mer enn en halv million eller har planer om dette de neste fem årene. Om lag hver tredje produsent oppgir at han eller hun har mottatt BU-støtte og om lag like mange har planer om å søke.

BU-støtten er viktig for de som søker om denne, og det er ikke mange melkeprodusenter som får avslag på sine søknader. Viktigheten av at det finnes slike midler tilgjengelig gjenspeiles av at 33 prosent av de som har mottatt støtte oppgir at de ikke ville investert hvis de hadde fått avslag, og 26 prosent er ikke sikre på om de ville investert. På kommentarene som respondentene kommer med ser det likevel ut som om de med små kvoter, eller som ikke bygger nytt, føler at BU-midlene ikke er beregnet på dem siden det ikke gis støtte til ombygging og utbedring av eksisterende bygninger. På den måten kan tildelingskriteriene for BU-midler virke forsterkende på strukturrasjonaliseringen i næringen.

Selv om de fleste nye produsentene er satsningsvillige, så er mange skeptisk eller usikker med hensyn til egen gjeldssituasjon. Fire av ti nye melkeprodusenter mener enten at de har investert mer enn det som er sunt, eller de oppgir at de er usikre.

Nesten fire av ti melkeprodusenter har ingen form for landbruksfaglig utdanning. Når det gjelder etterutdanning og kurs så er det innenfor økonomi/regnskap, driftsplanlegging og ledelse og husdyr-/jordfag og plantefag at behov oppgis av flest. Det er de lokale og kortvarige kursene som er mest aktuelle for flest. Det alternativet som aller flest oppga som aktuelt, hele 68 prosent, er nettbaserte studier, kombiner med lokale samlinger. Men det er ikke en ubetydelig andel, 12 – 15 prosent, som oppgir at heltidsstudier av ett års varighet passer godt, men for de fleste forutsetter det at de må kunne bo hjemme. Tines rådgivningstilbud utgjør et viktig alternativ for melkeprodusentene. De fleste mener at tilbudet dekker deres behov, men det er likevel noe færre som mener at rådgivningen fra Tine er god og målrettet. På spørsmål om rådgivningstilbudet fra Tine rettet mot nye produsenter, peker flere på at de mener tilbudet bør gis i mer enn ett år. Det etterlyses også en mer spesialisert og målrettet rådgivningstjeneste.

Livet som bonde har blitt tøffere for mange enn de forventet da de tok over gårdsdriften. Spesielt dreier dette seg om økonomien i gårdsdriften, men også mulighetene for å ta ut ferie og fritid. Heller ikke alle har opplevd at det sosiale livet har blitt som forventet. Det er gjennomgående slik at de som har tenkt å redusere eller avvikle er noe mer skuffet enn de andre.

De nye melkeprodusentene er i høy grad tilhengere av at jordbruksoppgjørene skal brukes aktivt for å sikre et landbruk over hele landet, og i at samvirkene i landbruket gjør en viktig jobb for å sikre best mulig vilkår for bøndene. Det er også et ikke ubetydelig mindretall, om lag 40 prosent, som mener at produksjonsbegrensningene må mykes opp, at de offentlige reguleringene er til hinder for bøndene og at det bør bli enklere å omsette landbrukseiendom. Det er likevel bare hver femte produsent som mener at melkekvotene bør avvikles på sikt.

Denne undersøkelsen gir totalt sett et bilde av en ny generasjon melkeprodusenter som satser på framtida, selv om de peker på at økonomien i næringen er vanskelig.

Litteratur

Andgard, A m.fl 2009. *Rekruttering til landbruket - Odelsbarns holdninger til overtakelse av gård*. Rapport nr. 2, Landbrukets Utredningskontor, Oslo.

SSB 2009: Førebelse tal 2009, publisert 1. Desember 2009.

<http://www.ssb.no/vis/emner/10/04/10/stjord/main.html>

Tviberg, L.K. og E.O. Haanes. (1999). Nye bønder. *Rapport nr. 1 – 1999*. Landbrukets Utredningskontor. Oslo.

L a n d b r u k e t s Utredningskontor

Schweigaardsgt. 34C

Pb 9347 Grønland

N-0135 OSLO

Tlf: 22 05 47 00

Fax: 22 17 23 11

E-post: lu@landsam.com

<http://www.utredningskontoret.no>